

СКІЛЬКИ УКРАЇНЦІВ ПОЇХАЛО ЗА КОРДОН І ЩО ДЕРЖАВІ З ЦИМ РОБИТИ

Аналітична записка

Підготували: Ірина Піонтківська, старший економіст
Дмитро Яблонівський, заступник директора
Юлія Руда, економіст
Олексій Гаманюк, молодший економіст
Богдан Прохоров, молодший економіст
Анна Васильєва, стажер

Дата: 18 березня 2025 р.

Зміст

1	Головне	3
2	Міграція та її вплив на економічний розвиток	5
2.1	Класифікація міграційних потоків. Особливості економічної міграції	10
3	Міграційні процеси в Україні	11
3.1	Зовнішні міграційні потоки з та в Україну: оцінка обсягів та структура	12
3.1.1	Вимушені переселенці	14
3.1.2	Виїзд на навчання	15
3.1.3	Трудова міграція українців	16
4	Вплив зовнішньої трудової міграції на економіку України	24
5	Як держава може керувати міграційними процесами: досвід інших країн....	28
6	Висновки та рекомендації для України.....	31
	Додаток 1. Джерела даних про міграцію	33
	Додаток 2. Якісна структура зовнішньої трудової міграції з України	37
	Додаток 3. Міграційні процеси та політика у сфері міграції в Молдові	47
	Глосарій	50

Центр економічної стратегії – незалежний центр досліджень державної політики. Завдання ЦЕС – підтримка реформ в Україні з метою досягнення стійкого економічного зростання країни. Центр робить внесок у розробку стратегії економічного зростання України, здійснює незалежний аналіз найбільш важливих аспектів державної політики, а також працює над посиленням громадської підтримки реформ.

Наші принципи:

- Економічна свобода (лібералізація, дерегуляція, приватизація)
- Вільна та чесна конкуренція
- Менша роль держави за підвищення її ефективності
- Інформаційна прозорість та свобода слова
- Верховенство права та захист приватної власності
- Здорові та стабільні державні фінанси
- Економіка, що створена на засадах знань

Заснований у травні 2015 року.

Для більш детальної інформації про ЦЕС просимо звертатися до Валерії Селезеневої, директора з комунікацій (тел.: (044) 492-7970, office@ces.org.ua). Також запрошуємо відвідати наш сайт www.ces.org.ua та слідкувати за нами у соціальних медіа facebook.com/cesukraine чи twitter.com/ces_ukraine.

1 Головне

Економічна і політична кризи, анексія Криму та розгортання воєнних дій на Донбасі збільшили активність внутрішньої міграції українців та змінили структуру зовнішньої міграції. Рух українців через кордон став менш активним у 2014 році, а вже у 2015-17 роках набрав обертів, продовжуючи тренд на зростання, що почався ще у 2009 році. Втім, за даними Державної прикордонної служби, кількість виїздів без повернення стала вдвічі меншою, ніж до 2013 року.

Впродовж останніх п'яти років змінюється структура зовнішніх міграційних потоків з України: найбільш популярним напрямком зовнішньої міграції стає Польща, витісняючи Росію. Активність руху через польський кордон за 2014-16 роки збільшилася на 40%, а кількість вперше виданих українцям дозволів на працевлаштування в ЄС за ці ж роки зросла втричі. Така динаміка може свідчити про часткову легалізацію раніше нелегальних мігрантів.

Оцінки кількості українських трудових мігрантів варіюють від 0,7 млн осіб до 4 млн осіб (до 16% працездатного населення). Проте одночасно, за нашими оцінками, за межами країни перебуває близько 2,6-2,7 млн осіб.

Українські працівники-мігранти, які прямують до сусідніх країн, орієнтовані на періодичні короткі поїздки. Це переважно особи молодого працездатного віку (від 15 до 40 років) з професійно-технічною або середньою освітою, що працюють на будівництві, у домогосподарствах та сільському господарстві. Високоосвічені та кваліфіковані працівники виїжджають, зазвичай, до розвинутих країн світу (США, Ізраїль, Фінляндія тощо). В загальному міграційному потоці до країн ЄС частка висококваліфікованих працівників складає менше 2%.

Умови праці українських трудових мігрантів за кордоном характеризуються невисоким рівнем формалізації трудових відносин, соціального захисту (без лікарняних та відпустки) та більш тривалим робочим тижнем, ніж в Україні. У 2015-17 рр. лише 38% трудових мігрантів мали письмовий трудовий договір з іноземними роботодавцями, за винятком Чеської Республіки та Португалії, де рівень формалізації трудових відносин мігрантів є доволі високим (понад 50%). Низький рівень соціального захисту здебільшого відображає короткостроковий та тимчасовий характер роботи великої частки мігрантів, що свідчить про те, що значна частина зовнішньої міграції має поворотний характер.

Зовнішня трудова міграція має як позитивні, так і негативні наслідки для економіки України, хоча брак достовірних даних про обсяги міграційних потоків з України не дозволяє зробити однозначних висновків про результуючий ефект. Утім, зважаючи на те, що переважна частина міграційного потоку з України носить короткостроковий та «маятниковий» характер і поширюється на сусідні країни (звідки можна легко повернутися), то можна припустити, що на даному етапі чистий економічний ефект від збільшення обсягів міграції є позитивним.

Мігранти привозять чи переказують в Україну зароблені за кордоном кошти, що становлять щороку 7,6-8,4% ВВП і в разі переважають обсяг прямих іноземних інвестицій. Грошові перекази – важливе джерело фінансування як споживання, так і інвестицій в умовах обмеженого доступу до внутрішніх кредитних ресурсів. До того ж, ці кошти допомогли утримати сальдо поточного рахунку платіжного балансу близьким до нуля у 2015-2017 роках.

Негативними ефектами від міграції є дисбаланси на ринку праці та брак кадрів окремих простих професій; підвищені очікування працівників щодо розмірів заробітної плати безвідносно до продуктивності праці, можливе поглиблення нерівності в доходах між домогосподарствами з мігрантами та без, недоотримання державою податкових надходжень та соціальних внесків, що ускладнює фінансову підтримку пенсійної системи. Також має місце неефективне використання коштів на соціальний захист та субсидії для мігрантів (чи членів їх сімей), які не декларують своїх закордонних доходів і отримують субсидії та соціальні допомоги від держави.

Дефіцит робочої сили може стати лімітуючим фактором для розвитку української економіки в довгостроковій перспективі за умови продовження чи посилення чинних міграційних тенденцій, а також через негативну демографічну динаміку. Втім, ситуація на ринку праці України у 2016-17 рр. свідчила про те, що охочих працювати наразі більше, ніж наявних робочих місць. Проте дефіцит робочих рук зростатиме, якщо значна частина короткострокового міграційного потоку трансформуватиметься в довгостроковий та/або збільшиться потік висококваліфікованих працівників-емігрантів – цей процес може прискорюватися, якщо економічна ситуація не покращуватиметься і українців не знаходитимуть достатньо добре оплачуваних робіт всередині країни.

З огляду на чинні тенденції міграційних процесів, Україні потрібно розробити ефективну політику у сфері міграції, щоб мати можливість зробити наслідки міграції більш керованими, отримати довгострокову користь від міграції, не допустити подальшого розбалансування державних фінансів. Міграційна політика має бути комплексною і може включати такі напрямки:

- (1) Збір інформації про міграцію – першочергове завдання, адже це дозволить розробити ефективну політику та змінювати її залежно від зміни структури міграції. Щоб мати початкову точку відліку про кількість наявного в країні населення, потрібно провести перепис населення.
- (2) Збільшення позитивних коротко- та довгострокових ефектів від міграції. Слід спрощувати бар'єри для короткострокової та маятникової міграції, а також підтримувати зв'язок з мігрантами, використовувати цей зв'язок для розвитку торговельних відносин з країнами-реципієнтами та вивчення інвестиційних можливостей, залучати мігрантів до підприємництва.
- (3) Стимулювання внутрішньої міграції: поширення інформації про можливості та умови працевлаштування в різних регіонах України (точках росту).
- (4) Сприяння розвитку міжнародного співробітництва у сфері міграції (свідома політика залучення робочої сили з-за кордону, яку проводять сусідні країни ЄС, зокрема Польща, буде ставати дедалі активнішою, і це потрібно враховувати).
- (5) Балансування державних фінансів. Потрібно переглянути соціальну політику таким чином, щоб стимулювати економічну активність населення, адже зараз велика кількість отримувачів соціальних допомог та субсидій створює підґрунтя для неофіційного працевлаштування та/або трудової міграції.

2 Міграція та її вплив на економічний розвиток

У глобалізованому світі міжнародні міграційні потоки активні й мають тенденцію до зростання. За даними ООН¹, у 2017 році кількість міжнародних мігрантів склала 258 млн осіб (або 3,3% всього населення планети), що майже на 20% більше, ніж у 2010 році. Загалом міграційні потоки спрямовані з менш розвинених країн до розвинутих. Окрім економічних причин, збільшення міграційних потоків останніми роками було зумовлене політичними кризами та війсьними діями (наприклад, масова міграція населення Сирії до країн ЄС у міру розгортання військових дій).

Збільшення мобільності робочої сили загалом сприяє економічному розвитку, оскільки стимулює більш продуктивне використання економічних ресурсів². Утім, на практиці, через існування правових бар'єрів для вільного пересування робочої сили, економічні ефекти від міжнародних міграційних процесів можуть відрізнятися від теоретичних очікувань.

Якщо розглядати вплив міграції не глобально, а окремо на різні групи країн, виявиться, що є як позитивні, так і негативні її наслідки. Емпіричні дослідження зазвичай зазначають позитивний вплив міграції на приймаючі країни, тимчасом як вплив на країни-донори є менш чітким³. Міграція, особливо якщо вона має масовий характер, несе низку соціальних та політичних наслідків як для країн-донорів робочої сили (див. Таблицю 1), так і для країн-реципієнтів.

Праця є одним із базових факторів виробництва, або необхідним для виробництва ресурсом. Для підвищення продуктивності та прискорення економічного росту потрібні не лише капітал та технології, а ще й достатня кількість робочої сили відповідної кваліфікації, тобто з певними навичками та освітою. Щоб створити нові технології та інновації, потрібні високоосвічені та висококваліфіковані працівники, а щоб втілити технології в життя та використати у виробництві, необхідна певна кількість менш освічених та менш кваліфікованих працівників⁴.

Міжнародна міграція є комплексним феноменом, тому для оцінки її впливу на людський капітал та економічне зростання потрібно враховувати різноспрямовані ефекти. Залежно від напрямку, відносних обсягів та структури міграційних процесів, а також від економічної ситуації в країні (стадії економічного розвитку), вплив міграції на економічне зростання та потенціал розвитку може бути різний. Також ефекти можуть мати різний характер у часі та залежати від стадії міграційного циклу.

¹ International Migration Report 2017. United Nations Department of Economic and Social Affairs
http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/MigrationReport2017_Highlights.pdf

² Klein P. and Ventura G.J. 2009. Productivity differences and dynamic effects of labor movements. Journal of Monetary Economics. Vol 56. Issue 8 (November).

³ Emigration and Its Economic Impact on Eastern Europe, IMF staff discussion note, July 2016

⁴ Lucas R. 2005. 'International Migration Regimes and Economic Development', prepared for the Expert Group on Development Issues in the Swedish Ministry for Foreign Affairs; <http://www.egdi.gov.se/migraition.htm>

Таблиця 1. Вплив трудової міграції на розвиток країни-донора

Аспект	Позитивний вплив	Негативний вплив
Економіка	<p>Притік грошових переказів трудових мігрантів (збільшення споживання домогосподарств-реципієнтів, притік валюти)</p> <p>Інвестиції та зв'язок з діаспорою</p> <p>Зменшення безробіття</p> <p>Розширення інвестиційних можливостей (частина мігрантів заробляють стартовий капітал для відкриття власного бізнесу/купівлі житла)</p> <p>Розвиток послуг для мігрантів (транспорт, посередництво при працевлаштуванні, кур'єрські послуги, навчання та мовні курси, банківські перекази)</p>	<p>Навантаження на соціальну систему країни: (1) поточне навантаження, оскільки емігранти не сплачують внесків до системи соціального страхування, з якої виплачуються пенсії поточним пенсіонерам; (2) в майбутньому, в разі повернення емігрантів, які не сплачували податків та внесків до пенсійних фондів; (3) зменшення кількості платників податків із доходів</p> <p>Дефіцит працівників певних спеціальностей на ринку праці</p> <p>При масовій еміграції скорочення населення та руйнування соціальної інфраструктури окремих районів</p> <p>Підсилення ефекту старіння населення (особливо для країн із негативним демографічним потенціалом)</p> <p>Зростання відносної частки електоральної підтримки популістичних політичних сил</p>
Людський капітал	<p>Набуття нових знань та навичок мігрантами, які повертаються на Батьківщину, підвищення продуктивності праці</p> <p>Підвищення мотивації до здобуття освіти чи набуття навичок для тих, хто хоче мігрувати в майбутньому (якщо переважає еміграція кваліфікованої робочої сили)</p> <p>Підвищення якості людського капіталу у майбутньому (для тих, хто хоче мігрувати)</p>	<p>Відтік людського капіталу</p> <p>Погіршення якості людського капіталу (короткостроковий ефект)</p>
Соціальний аспект	<p>Поліпшення добробуту незаможних родин заробітчанин</p> <p>Ймовірне збільшення можливостей та мотивації для освіти</p>	<p>Зміна ролей у родинах мігрантів (неповні сім'ї, шлюб на відстані, зменшення батьківської опіки дітей, які лишаються вдома)</p> <p>Поглиблення соціальної нерівності через збільшення коштів у тих родин, які отримують грошові перекази з-за кордону від трудових мігрантів</p>

Джерело: ЦЕС

Еміграція низькокваліфікованих кадрів, яка часто носить циркулярний, або [маятниковий](#) характер, дозволяє зменшити рівень бідності та безробіття в країні, з якої виїжджають мігранти, та збільшує доходи їх родин завдяки грошовим переказам.⁵ Найбільше користі така міграція приносить, якщо відбувається у рамках двосторонніх тимчасових програм, бо дозволяє країні, яка не має достатньо робочих місць, запропонувати своїм найбіднішим громадянам тимчасову роботу за кордоном, що є затребуваною країною-партнером.

Утім, така міграція може спричиняти інфляцію пропозиції праці у межах країни-донора, що знижує конкурентоспроможність експорту країни. Це відбулося, наприклад, у Болгарії та Балтійських країнах, де останні 5 років у результаті міграційних процесів заробітні плати росли швидше, ніж продуктивність.⁶ Окрім цього, в літературі часто згадується ефект "втраченої праці", коли втрата низькокваліфікованої робочої сили у сільському господарстві через еміграцію призводить до зменшення сільськогосподарської продуктивності.⁷ Подібний ефект спостерігається і у промисловості. Нові економічні дослідження на тему міграції підтверджують, що бажання емігрувати зменшує мотивацію для отримання навичок, пов'язаних з ринком праці власної країни, на користь навичок, затребуваних в країні еміграції⁸.

Еміграція висококваліфікованих кадрів (так званий «[відтік мізків](#)») загалом сповільнює економічний розвиток країни⁹. Окремі дослідження свідчать, що виїзд успішних та освічених працівників може спонукати тих, хто залишається в країні, здобувати освіту. Мотивацією для них стає можливість отримати вигоду від своїх знань за кордоном. Це, своєю чергою, може покращувати якість людського капіталу всередині країни (так званий ефект «нарощування мізків»), але за умови, що виїзд за межі країни ускладнюється певними обмеженнями (візовий режим, закритість ринку праці країни-реципієнта, збільшення фінансових витрат на еміграцію тощо), тож частина цих осіб залишається працювати всередині країни¹⁰.

⁵ Schiantarelli, F. (2005). Global economic prospects 2006: economic implications of remittances and migration. The World Bank.

⁶ "The old countries. Emigration in eastern Europe", The Economist, January 21st 2017.

⁷ Taylor, J. E. 1986 "Differential Migration, Networks, Information and Risk." In Migration Theory, Human Capital and Development. Ed. O. E. Stark. Greenwich, Conn.: JAI Press. Pp. 147–171.

Rubenstein, H. 1992 "Migration. Development and Remittances in Rural Mexico." International Migration 30(2):1992.

⁸ Di Maria, C. and Strykowski, P., 2009. Migration, human capital accumulation and economic development. Journal of Development Economics, 90(2), pp.306-313

⁹ De Haas H. 2010. Migration and development: A theoretical perspective. International migration review, 44(1), pp.227-264.

¹⁰ Sorger, G., Stark, O., Wang, Y., 2005 Migration and dynamics: How a leakage of human capital lubricates the engine of economic growth. International Review of Economics & Finance, Volume 28.

[Переказ коштів](#) від емігрантів до родичів на батьківщині може допомогти багатьом родинам подолати бідність та іноді дозволити інвестувати та створювати власний бізнес, що сприяє розвитку підприємництва та створенню робочих місць.¹¹ Збільшення інвестицій через переказ коштів було емпірично доведено на прикладах таких країн, як Марокко, Пакистан та Індія, а також багатьох країн Середземномор'я.¹² Разом з тим, нещодавні дослідження доводять, що багато переказаних коштів інвестуються в освіту та медичні витрати, покращуючи людський капітал країни.¹³ Переказ коштів з-за кордону також покращує платіжний баланс держави через надходження іноземної валюти.

Утім, якщо перекази становлять значний обсяг відносно розмірів економіки [країни-донора](#), то можуть мати місце негативні ефекти, як-от інфляція, зростання реального курсу обміну валют та збільшення кількості людей, які не шукають роботу, а живуть за рахунок грошових переказів.¹⁴ Внесок грошових переказів у економічне зростання та зменшення бідності також знижує мотивацію втілювати структурні реформи для подолання цих проблем.¹⁵ Визначення сукупного ефекту від грошових переказів ускладнене відсутністю достовірних даних про них, адже велика частина таких переказів відбувається через неформальні канали, наприклад через друзів або родичів.¹⁶ Як наслідок, ці перекази часто недооцінюються в платіжному балансі держави. Тому однією з рекомендацій Світового Банку є зменшення вартості переказу коштів, щоб вивести їх із тіні.¹⁷ Загалом вплив більшості проблем з грошовими переказами послаблюється у міру створення сильних державних інститутів, що допомагає збільшити обсяг та ефективність інвестицій.

¹¹ Catrinescu, N., Leon-Ledesma, M., Piracha, M., & Quillin, B. (2009). Remittances, institutions, and economic growth. *World Development*, 37(1), 81-92.

¹² Lucas, R. E. B. (2005). *International migration and economic development*. Stockholm: Expert group on development issues, Swedish Ministry for Foreign Affairs.

Glytsos, N. P. (2002). The role of migrant remittances in development: Evidence from Mediterranean countries. *International Migration*, 40(1), 5-26.

¹³ Adams, R. H. 1991. —The Effects of International Remittances on Poverty, Inequality, and Development in Rural Egypt. II Research Report 86, International Food Policy Research Institute.

Schiantarelli, F. (2005). *Global economic prospects 2006: economic implications of remittances and migration*. The World Bank.

¹⁴ Chami, R., Fullenkamp, C., & Jahjah, S. (2003). Are immigrant remittance flows a source of capital for development? IMF working paper WP/03/189.

¹⁵ Catrinescu, N., Leon-Ledesma, M., Piracha, M., & Quillin, B. (2009). Remittances, institutions, and economic growth. *World Development*, 37(1), 81-92.

¹⁶ Chami, R., Fullenkamp, C., & Jahjah, S. (2003). Are immigrant remittance flows a source of capital for development? IMF working paper WP/03/189.

¹⁷ Adams, R. H., & Page, J. (2005). Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries?. *World development*, 33(10), 1645-1669.

Окрім цього, в середньо- та довгостроковій перспективі міграція сприяє розвитку торгових відносин, набуттю нових навичок, інноваціям, обміну інформацією.¹⁸ В таких країнах, як Мексика, Туреччина та Індія, емігранти відіграли важливу роль у відкритті транснаціональних бізнес-компаній та залученні інвестицій до власних країн. Утім, такі позитивні тенденції спостерігались лише в декількох країнах¹⁹. В окремих випадках емігранти мали важливий вплив на процес реформ державних інституцій та політику з повернення мігрантів додому.²⁰

Довготривалі позитивні ефекти еміграції часто спостерігаються у випадку сильної діаспори за кордоном. Іммігранти відіграють роль джерела інформації для ведення бізнесу та допомагають встановити контакти, функціонують як посередники у торгово-економічних відносинах.²¹ Наприклад, дослідники виявили, що сильні діаспори в США та Канаді допомогли країнам свого походження збільшити експорт до Північної Америки.²²

Діаспори також можуть відігравати роль лобістів у захисті інтересів власної країни за кордоном. У відповідь країни-донори емігрантів часто надають їм особливі права вдома задля отримання довгострокової підтримки.²³ Однак, через проблеми з юридичною імплементацією контрактів, обмеження у ділянці міжнародних інвестицій та додаткові адміністративні витрати, можливості щодо використання ресурсів своїх діаспор були втрачені у деяких країнах, зокрема у Вірменії та Індії.²⁴

¹⁸ De Haas, H., 2005. International migration, remittances and development: myths and facts. *Third World Quarterly*, 26(8), pp.1269-1284.

¹⁹ Beine, M., Docquier, F., Rapoport, H., 2001. Brain drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics* 64, 275–289.

²⁰ Massey, DS (1991) Economic development and international migration in comparative perspective, in: S Di' az-Briquets & S Weintraub (eds), *Determinants of Migration from Mexico, Central America, and the Caribbean*, pp13 – 47 (Boulder, CO: Westview).

²¹ Rauch, James E., and Victor Trindade. 1999. "Ethnic Chinese Networks in International Trade." NBER Working Paper 7189, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. June.

Yusuf, Shahid. 2001. "Globalization and the Challenge for Developing Countries." Background paper for World Development Report 1999/2000. World Bank, Washington, DC.

²² Gould, David. 1994. "Immigrant Links to the Home Country: Empirical Implications for U.S. Bilateral Trade Flows." *Review of Economics and Statistics* 76: 302–16. May.

Head, K., and J. Ries. 1998. "Immigration and Trade Creation: Econometric Evidence from Canada." *Canadian Journal of Economics* 31(1).

²³ Basch, L., N. Glick Schiller, and C. Szanton Blanc 1994 *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation States*, Gordon & Breach Publishers, Pennsylvania.

Smith, R.C. 1998 "Transnational localities: community technology and the politics of membership within the context of Mexico-US migration", in M.P. Smith and L.E. Guarnizo (Eds), *Transnationalism from Below*, Transaction Publishers, New Brunswick.

²⁴ Gevorkyan, Alexandr V., and David A. Grigorian. 2003. "Armenia and Its Diaspora: Is There Scope for a Stronger Economic Link?" *Armenian Forum* 3(2): 1–35.

Saxenian, AnnaLee. 2000. "Brain Drain or Brain Circulation? The Silicon Valley–Asia Connection." Lecture in the Modern Asia Series, Harvard University Asia Center, September 29. 2002. *Local and Global Networks of Immigrant Professionals in Silicon Valley*. San Francisco: Public Policy Institute of California.

З родинами, і зокрема з дітьми, які залишаються вдома, пов'язаний негативний аспект міграції. Так, дослідження у Філіппінах показали, що діти емігрантів, чії батьки працювали за кордоном, отримували гірші оцінки в школах та мали більші проблеми з соціальною адаптацією, ніж діти батьків, які були повсякденно присутні у вихованні дітей вдома.²⁵ Інші дослідження підтверджують, що довга відсутність батьків спричиняє втрату їхнього авторитету у дітей.²⁶ Так, у Мексиці діти мігрантів частіше полишали школу та не продовжували освіту.²⁷ Діти-підлітки емігрантів також часто вдаються до ризикованої, зокрема насильницької, поведінки, вживання алкоголю та наркотиків.²⁸

2.1 Класифікація міграційних потоків. Особливості економічної міграції

Міграційні потоки класифікуються за напрямками, причинами та тривалістю (як показано у Таблиці 2). Також для аналізу дані про мігрантів структурують за такими якісними характеристиками, як стать, вік, освіта, сфери діяльності/зайнятості, легальний статус тощо.

У мирний час міграційні процеси, здебільшого, зумовлені економічними причинами. Воєнні конфлікти та політична нестабільність можуть спричиняти масштабні міграційні хвилі. Рішення про зміну місця роботи/проживання є результатом порівняння потенційних доходів та витрат, пов'язаних з міграцією, з потенційними чи дійсними доходами та витратами вдома на батьківщині. Недооцінка національної валюти може викривлювати результат такого порівняння, оскільки порівнювати доходи в різних країнах за паритетом купівельної спроможності вкрай важко.

²⁵ Battistella, Graziano, and Ma. Cecilia G. Conaco. 1996. "Impact of Migration on the Children Left Behind." *Asian Migrant* 9(3): 86–91.

²⁶ D'Emilio, A.L., B. Cordero, B. Bainvel, C. Skoog, C., D. Comini, J. Gough, M. Dias, R. Saab, & T. Kilbane. 2007. *The Impact of International Migration: Children Left Behind in Selected Countries of Latin America and the Caribbean*. Division of Policy and Planning, United Nations Children's Fund (UNICEF), New York.

²⁷ McKenzie, D., & H. Rapoport. 2006. "Can Migration Reduce Educational Attainment? Evidence from Mexico." *World Bank Policy Research Paper*, No. 3952, The World Bank.

²⁸ D'Emilio, A.L., B. Cordero, B. Bainvel, C. Skoog, C., D. Comini, J. Gough, M. Dias, R. Saab, & T. Kilbane. 2007. *The Impact of International Migration: Children Left Behind in Selected Countries of Latin America and the Caribbean*. Division of Policy and Planning, United Nations Children's Fund (UNICEF), New York.

Таблиця 2. Види міграції

За напрямками	За причинами	За тривалістю
<ul style="list-style-type: none"> внутрішня (всередині країни) зовнішня (міжнародна міграція) 	<ul style="list-style-type: none"> вимушена міграція* (ВПО, шукачі політичного притулку та біженці) довгострокове відрядження (робота в дипломатичних установах, на морському транспорті) возз'єднання сім'ї та інші сімейні обставини трудова, або економічна міграція освіта 	<ul style="list-style-type: none"> довготривала міграція (особа відсутня у місці свого постійного проживання більше 12 місяців) сезонна, або короткострокова міграція (тривалість відсутності менше 12 місяців) «маятникова» міграція (особи, які працюють вахтовим методом і часто подорожують до місця роботи, але ведуть домашнє господарство в себе вдома)

* Детальніші пояснення та визначення понять, що виділені тут і надалі в тексті, містяться у Глосарії

Міграційні потоки зазвичай прямують з менш розвинутих країн до більш розвинутих. Велика різниця в оплаті однакових видів праці в країні-донорі та країні-реципієнті стимулює потік мігрантів. Також трудова міграція зумовлена недосконалістю ринків капіталу та фінансових послуг: складність отримати фінансовий ресурс, щоб відкрити власний бізнес чи купити житло на батьківщині, спонукає до пошуку заробітку за межами країни.

Кращі соціальні виплати та оплата праці приваблюють менш кваліфікованих працівників. Еміграція висококваліфікованих працівників (як-от лікарі, інженери, програмісти) додатково посилюється обмеженими можливостями для розвитку та професійного росту через брак інвестицій. Також за кордоном їх приваблює краща інфраструктура, вища якість освіти та охорони здоров'я²⁹, політична та економічна стабільність.

Збір даних про зовнішні міграційні потоки є важливою складовою формування економічної та соціальної політики як у країнах-реципієнтах, так і країнах-донорах мігрантів. Утім, наявні дані про міграційні потоки є неповними і фрагментарними, тому збір інформації про мігрантів потрібно вдосконалювати.

3 Міграційні процеси в Україні

За даними Державної прикордонної служби України, з 2001 року напрям руху українців через кордон не змінюється: щороку виїзд перевищує в'їзд. Сукупний чистий виїзд українців за межі України склав 6,3 млн осіб упродовж 2002-2017 років³⁰. Велике негативне сальдо в'їзду в Україну може свідчити на користь того, що обсяги міграційних потоків з України є набагато більшими, ніж офіційні оцінки кількості українських мігрантів у країнах – найбільших реципієнтах, а кількість постійного населення в Україні відрізняється від офіційних даних.

Економічна та політична кризи, анексія Криму та розгортання воєнних дій на Донбасі збурили велику хвилю міграції всередині України та змінили структуру виїзду українців за кордон.

²⁹ "The old countries. Emigration in eastern Europe", The Economist, January 21st 2017.

³⁰ Розраховано як кількість виїздів українців за межі України мінус кількість в'їздів. Використано дані Державної прикордонної служби України у відповідь на запит ЦЕС.

Впродовж 2014-17 років кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні склала близько 1,6 млн осіб³¹. Згідно з дослідженням Міжнародної організації з міграції (МОМ), внутрішня мобільність населення України поступово зростає – якщо у 2014 році кількість внутрішніх мігрантів становила 9% економічно активного населення (1,8 млн осіб, більшість яких були вимушеними переселенцями), то до кінця 2016 року кількість осіб, які проживали за межами регіонів своєї реєстрації, зросла до 2,5 млн осіб (що, ймовірно, було наслідком структурних змін в економіці)³².

Хвиля зовнішньої міграції у 2014-17 рр. теж була потужною, переважна більшість мігрантів виїжджала з метою працевлаштування. Хоча потік у західному напрямку від України був найчисельнішим, частина українських громадян виїжджала до Росії та інших країн СНД як вимушено (зокрема, з районів воєнних дій чи з політичних міркувань), так і з метою працевлаштування (трудова мігранти).

Найбільш популярними напрямками зовнішньої міграції є Польща та Росія, причому з 2014 року спостерігається переорієнтація частини мігрантів з Росії до Польщі. Кількість мігрантів, які виїжджали на заробітки у західному напрямку, за 2014-16 рр., зросла втричі, згідно з даними Євростату про кількість вперше виданих українським громадянам дозволів на працевлаштування в країнах ЄС. Утім, з огляду на той факт, що 95% виданих у ЄС дозволів українцям були на короткострокові сезонні роботи у Польщі (і у жодній іншій країні ЄС такої вибухової динаміки у кількості дозволів на проживання чи працевлаштування не спостерігалось), міг мати місце ефект легалізації тих українських працівників, які вже перебували на території Польщі до 2014 року, але не мали законного статусу.

Структура зовнішніх міграційних потоків з України впродовж останніх п'яти років змінюється: збільшується частка молоді, яка виїжджає за кордон як з метою навчання, так і працевлаштування, розширюються сфери діяльності (зокрема, за рахунок промисловості, торгівлі тощо). У разі збереження чинних міграційних трендів у середньостроковій перспективі (впродовж 5-7 років), відтік робочої сили з ринку праці України поглиблюватиме дисбаланси на вітчизняному ринку праці (брак одних кваліфікацій та надлишок інших) та спричинятиме інфляцію заробітних плат без відповідного зростання продуктивності, що, зрештою, може негативно позначитися на потенціалі економічного відновлення.

3.1 Зовнішні міграційні потоки з та в Україну: оцінка обсягів та структура

Попри високу інтенсивність міграційних потоків, точних даних про обсяги зовнішньої міграції з України бракує (див. Додаток 1). Через брак достовірної офіційної статистики мігрантів приблизно оцінити обсяги еміграції з України можна, проаналізувавши адміністративні дані про в'їзд/виїзд за кордон, статистичні оцінки за результатами обстежень домогосподарств і опитувань мігрантів та роботодавців у найбільших країнах-реципієнтах українських мігрантів та адміністративні дані про видані візи та дозволи на проживання/роботу у країнах-реципієнтах, а також обсяги грошових переказів з-за кордону.

Найбільш достовірною інформацією про довготривалі міграційні потоки в та з України є дані Державної прикордонної служби України про факти перетину українського кордону. Вони свідчать про те, що з часу минулого перепису населення (2001 рік) українцями було здійснено 6,3 млн виїздів без подальшого в'їзду: близько 3 млн таких виїздів через європейські кордони та приблизно 3,2 млн – через російський.

³¹ Станом на серпень 2017 року, Міністерство соціальної політики взяло на облік майже 1,6 млн внутрішньо переміщених осіб. Така цифра є максимальною оцінкою вимушеної міграції, оскільки дані про віковий розподіл ВПО в різних областях підтверджують гіпотезу про реєстрацію пенсіонерів у прилеглих областях лише з метою отримання пенсії. <http://www.msp.gov.ua/news/13813.html>

³² Міграція як чинник розвитку в Україні. МОМ, 2016. – с. 30, 31.

За той же період приїхало і залишилося в Україні 8,8 млн іноземців: 3 млн осіб через російський кордон, 2,7 млн осіб через молдовський, 2,2 млн осіб через кордон з країнами ЄС, ще 0,8 млн через білоруський кордон та 0,1 млн в'їздів морським та повітряним кордоном. 80% чистого в'їзду іноземців відбулося у 2002-2008 роках, коли в Україні був період бурхливого економічного розвитку (економіка зростала в середньому на 7% щороку). Проте, можливо, серйознішою причиною такої статистики був слабкий європейсько-український кордон, через який громадяни інших країн пробиралися до ЄС. У 2005-2008 роках ЄС вкладав мільйони євро у розбудову спроможності України стримувати прибуття до ЄС нерегулярних мігрантів та шукачів притулку³³, після 2007 року чистий в'їзд помітно зменшився. Тому реальний чистий в'їзд у 2002-2007 роках через молдовський та російський кордони може бути значно меншим.

Активність міграції українців з 2014 року зростає, що є продовженням наявного ще з 2009 року тренду. При цьому хоч нетто-виїзд українців за кордон (ті, що виїжджають і не повертаються) є в рази меншим, ніж донедавна, проте має тенденцію до зростання (див. Рисунок 1).

Рисунок 1. Перетин українського кордону українцями у всіх напрямках

Джерело: Державна прикордонна служба України, розрахунки ЦЕС

На відміну від докризового періоду, після 2014 року нетто-виїзд головним чином відбувається не у східному напрямку, а в напрямку ЄС (див. Рисунок 2).

³³ У грудні 2004 року Європейська Рада затвердила п'ятирічну Гаазьку програму, яка містила концепцію бачення ЄС щодо партнерства з третіми країнами у сфері притулку та міграції. Програма закликала до надання допомоги третім країнам для покращення їхньої спроможності у ділянках боротьби з незаконною міграцією, захисту біженців, функціональності прикордонного контролю та роботи з поверненнями нелегальних мігрантів. Гаазька програма також закликала до «вчасного укладення угод про реадмісію зі Співтовариством», і це співпало із заснуванням у 2005 році Frontex (Європейської агенції з питань управління зовнішніми кордонами ЄС). У 2008 році Україна ратифікувала угоду з ЄС про реадмісію, згідно з якою Україна й держави – члени Європейського Союзу докладатимуть усіх зусиль для повернення громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно в'їхали на територію Договірних Сторін, до держав їхнього походження або постійного проживання.

<https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/ukraine1210ukLowRes.pdf>, ст. 30

Рисунок 2. Перетин українцями кордону з ЄС

Джерело: Державна прикордонна служба України, розрахунки ЦЕС

Більшість українських зовнішніх мігрантів виїжджають з метою працевлаштування, хоча у 2014-15 рр. спостерігалась хвиля виїздів на навчання та вимушених переселенців з Криму та Донбасу, які виїжджали як у інші регіони України, так і за кордон. За результатами обстеження домогосподарств, проведеного МОМ у 2015 році, переважна більшість українських мігрантів виїжджали за кордон з метою працевлаштування (88%), лише 5% – з метою навчання, 4% – возз'єднання родини чи з інших причин.³⁴

3.1.1 Вимушені переселенці

Протягом 2014-2016 років 796 тисяч українців звернулися із заявами про визнання біженцем або надання політичного притулку в різних країнах світу (див. Рисунок 3), з цих звернень більшість заяв подана в Російській Федерації (96%)³⁵. За даними Федеральної міграційної служби РФ, переважну більшість заяв від українців (415 тис.) про надання тимчасового притулку задовольнили, втім, є розрізнені відомості про повернення українських переселенців з Росії через труднощі з працевлаштуванням та житлом.

До країн Європейського Союзу за цей же період українцями подано 49 тис. заяв на міжнародний захист – до Німеччини було подано майже 10 тис., до Італії – 9 тис., більше ніж по 3 тис. до Іспанії, Польщі, Франції, Швеції³⁶. Фінальне рішення було прийнято за 7 тисячами заяв, лише 495 рішень були позитивні. Відсоток відмов за українськими заявами склав 93%, тоді як загалом – 83%³⁷.

³⁴ Міграція як чинник розвитку в Україні, с. 32. МОМ. Київ, 2016

³⁵ http://popstats.unhcr.org/en/time_series

³⁶ Eurostat, Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex Annual aggregated data, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en

³⁷ Розрахунки ЦЕС за даними Євростату: Final decisions on applications by citizenship, age and sex Annual data, http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asydcfina&lang=en

Рисунок 3. Кількість заяв про надання статусу біженця (або тимчасового захисту) та політичного притулку, поданих українцями у 2014-16 рр. (всі країни світу), тис. заяв

Джерело: UNHR The UN Refugee Agency database

Така велика кількість заяв від українських громадян з проханням про надання статусу біженця чи інших форм захисту має економічне підґрунтя – у багатьох країнах сам факт подачі такої заяви дає можливість залишатися в країні перебування на законних підставах (через великий наплив біженців, зокрема до країн ЄС, термін розгляду заяв може тривати місяцями). Також були непоодинокі випадки відкликання поданих заяв та подання їх в інших країнах, тому загальна кількість поданих заяв у країнах ЄС може перевищувати кількість осіб, які просять захисту.³⁸

3.1.2 Виїзд на навчання

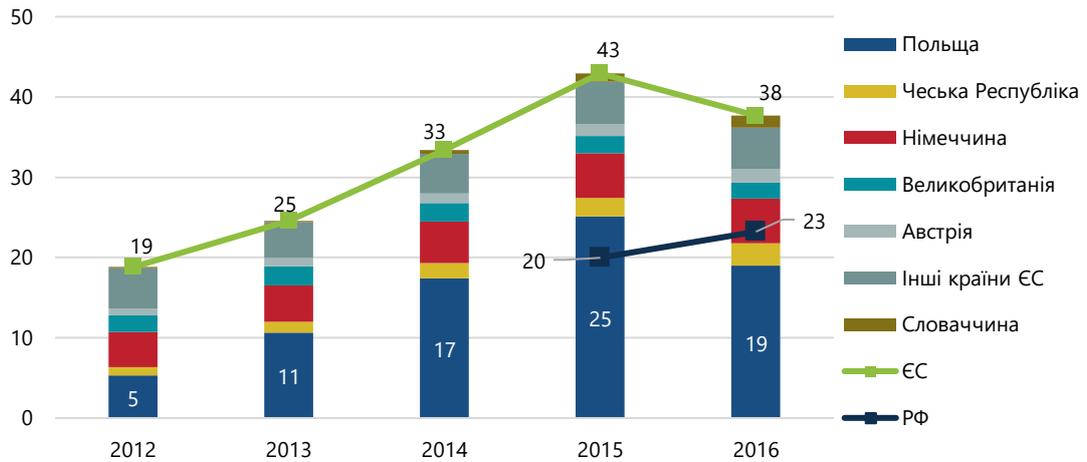
Кількість українських студентів за кордоном стрімко зростала після 2013 року, але у 2016 році скоротилася. За даними Євростату, на кінець 2016 року в країнах ЄС навчалася 38 тис. українців, половина з яких – у Польщі (див. Рисунок 4). Близько 60% українських студентів у Польщі поєднували навчання з роботою³⁹. Європейська статистика свідчить про значно більшу кількість українців, що перебувають на навчанні у ЄС, ніж українські оцінки кількості закордонних студентів за результатами опитувань українських домогосподарств, проведених у 2014-15 рр. (дещо більше 25 тис. осіб)⁴⁰. До того ж, за даними Міністерства освіти РФ, у 2015-16 рр. у російських ВНЗ навчалася 23,2 тис. українців.

³⁸ <https://cedos.org.ua/uk/migration/ukraintsi-prosiat-prytulok-u-yes-spravdi-bizhentsi-chy-ekonomichni-mihranty>

³⁹ Chmielewska I. et al. 2015. Obywatele Ukrainy pracujacy w Polsce – raport z badania. Narodowy Bank Polski. https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93_raport_z_badania.pdf

⁴⁰ За даними опитувань домогосподарств у 2016: Міграція як чинник розвитку в Україні, с. 32. MOM. Київ, 2016

Рисунок 4. Кількість українських студентів у країнах ЄС та РФ, тис. осіб

Джерело: Євростат, Міністерство освіти РФ, оцінки ЦЕС

Таким чином, якщо послуговуватися офіційними даними ЄС та РФ, то сукупну чисельність українців, які навчаються за межами України, можна оцінити у 60 тис. осіб⁴⁴, тобто приблизно 3,5% усіх студентів, які навчаються в Україні, або 0,3% працездатного населення.

3.1.3 Трудова міграція українців

Оцінити реальні обсяги трудової еміграції з України досить важко через фрагментарність та неоднорідність даних про міграційні потоки (у Додатку 1 наведено можливі джерела даних про міграцію в Україні). На основі даних різних джерел, як вітчизняних, так і закордонних, та врахувавши методологічні обмеження результатів обстежень, ми спробували зробити інтегральну оцінку обсягів трудової міграції в Україні. За нашою оцінкою, загальна чисельність українського населення, яке може бути задіяним у зовнішній трудовій міграції, становить приблизно 4 млн осіб (тобто близько 16% працездатного населення), якщо врахувати довгострокових мігрантів, а також тенденції «маятникової» та сезонної міграції.

Інтегральна оцінка кількості українців – трудових мігрантів, представлена в Таблиці 3, – це спроба якомога повніше відобразити реальні обсяги зовнішньої міграції, хоча до такої оцінки потрібно ставитись з обережністю через можливе подвійне врахування окремих категорій мігрантів та через неоднорідність даних про мігрантів. Зокрема, наша інтегральна оцінка враховує дані Євростату про кількість дозволів на проживання в ЄС, виданих українцям (дані Держстату про кількість українських працівників у ЄС виглядають заниженими, особливо у категорії довгострокових мігрантів). До даних Євростату ми додали дані обстеження Держстату української трудової міграції за межами ЄС (РФ, Ізраїль, Білорусь). Оцінка нелегальних мігрантів базується на таких міркуваннях: частка нелегальних трудових мігрантів, визначена на рівні 28% за оцінками Держстату, була застосована до загальної кількості українських працівників за даними ЄС (дозволи на проживання та роботу) – в результаті вийшло близько 280 тис. осіб; до цього числа ми додали оціночну чисельність нелегалів у країнах СНД – близько 100-120 тис. осіб, припустивши, що частка нелегалів у СНД може сягати 50% (більшою мірою у РФ).

⁴⁴ Оцінка не враховує чисельність осіб, які мали короткострокові навчальні програми (до 5 міс.) у країнах ЄС.

Таблиця 3. Оцінка масштабів зовнішньої трудової міграції з України, тис. осіб

Категорія мігрантів / Джерело оцінки	Держстат (2012)	Держстат (2017)	МОМ (2015)	Позняк ⁴² (2016)	Євростат, лише українці в ЄС (2016)	Інтегральна оцінка (2017)
Всього мігрантів, з них:	1 182	1 303	688	2 250	962	4 132
довгострокові	167	108	424	900	448	850
короткострокові	573	632	264	100	484	819
мігранти, які повернулися	442	563	114			563
"маятникові" мігранти				1 250		1 400
Додатково:						
потенційні мігранти			310			
мігранти, які виїхали всією сім'єю			94			100
нелегальні мігранти	354*				30	400

*Ця кількість нелегальних мігрантів вже врахована у загальній кількості (трудова міграція як довгострокові, так і короткострокові, а також ті, які повернулися, що не мають належного правового статусу)

Джерело: дослідження Держстату за 2012 і 2017 рр., МОМ, Євростат, Федеральна Міграційна Служба РФ, оцінки ЦЕС

Також врахована оцінка ймовірної кількості осіб, які могли проживати в домогосподарствах, помешкання яких виявилися порожніми під час опитування МОМ через те, що всі їх члени виїхали за кордон (37,4 тис. домогосподарств помножено на середній розмір домогосподарства в Україні – 2,58 осіб). Обсяги маятникової міграції у 2017 році ми оцінили, виходячи з оцінки Позняк О.В.⁴³ станом на 2015 рік (1,25 млн осіб) та припустили, що кількість маятникових мігрантів зростає еквівалентно валовому приросту перетинів кордону в західному напрямку за рахунок введення безвізового режиму з ЄС (за даними Державної прикордонної служби приблизно на 12%).

При цьому одночасно за кордоном перебуває приблизно 2,6-2,7 млн осіб, адже короткострокові та маятникові мігранти, котрі складають більшу половину міграційного потоку, частину свого часу проводять в Україні. Цифра будується на розрахунках середньозваженої тривалості перебування та частоти поїздок для короткострокових та «маятникових» мігрантів⁴⁴.

Якісну структуру зовнішньої трудової міграції за різними критеріями детально проаналізовано у Додатку 2. Тут наводимо загальний опис характеристик трудових мігрантів.

⁴² Прогнозна оцінка Позняк О.В. на 2016 рік: Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні / О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 169-182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_2_15

⁴³ Прогнозна оцінка Позняк О.В. на 2016 рік: Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні / О. В. Позняк // Демографія та соціальна економіка. – 2016. – № 2. – С. 169-182. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2016_2_15

⁴⁴ Середня тривалість перебування за кордоном становить 3,3 місяців для короткострокових мігрантів та 10 днів для тих, що їздять на строки до 1 місяця. Середня кількість поїздок за рік 1,6 разів для короткострокових та 24 рази для тих, що їздять на строки до 1 місяця. Розрахунки та оцінки за даними обстеження Держстату.

НАПРЯМОК. Найбільше українських трудових мігрантів зосереджено у двох сусідніх країнах – Польщі та Росії, де українці вочевидь відчують найменший мовний та культурний бар'єри. З початком агресії з боку Росії частина мігрантів переорієнтувалася на західний напрямок, зокрема до Польщі, на яку припадало майже 40% українських заробітчан у 2017 році (порівняно з 14% у 2012 році) (див. Врізку 1). Чверть українців працювала в Росії, ще 11% – в Італії, 9% – в Чехії. Інші значні напрямки трудової еміграції (від 1 до 2%) – Білорусь, Португалія, Угорщина, Ізраїль, Фінляндія.

Врізка 1. Українські трудові мігранти у Польщі

Після 2013 потік українців через польський кордон збільшився вдвічі⁴⁵, тож ця країна посіла перше місце серед реципієнтів українських мігрантів, посунувши Росію на друге місце. Якщо у 2012 році близько 15% всіх українських мігрантів (або близько 200 тис. осіб) вказували, що працювали в Польщі, то у 2017-му частка зросла до майже 40% (або понад 500 тис. осіб)⁴⁶. Порівняно з 2013 роком, кількість як українських трудових мігрантів, так і студентів більш ніж подвоїлася. За оцінками Національного Банку Польщі (НБП), на території Польщі у 2015 році одночасно перебувало близько 500 тис. працівників та 35,6 тис. студентів з України⁴⁷, а всього кількість українських мігрантів, які вірогідно працювали в Польщі впродовж року, могла сягати 1 млн осіб⁴⁸. А враховуючи короткочасний характер роботи одночасно в Польщі могло перебувати близько 500 тис. осіб.

У 2016-17 рр. міграційні потоки продовжувати зростати, переважно за рахунок короткострокових (сезонних) мігрантів⁴⁹. За даними Міністерства сім'ї, праці та соціальної політики Польщі, кількість заяв про наміри найняти тимчасових працівників⁵⁰ з України від польських роботодавців зросла до 1,7 млн у 2017 році⁵¹. У 2015 році 763 тис. таких заяв було зареєстровано, в той час як виданих віз на підставі таких заяв було лише 363 тис.⁵² До того ж серед осіб, для яких заяви були зареєстровані, на одну особу в середньому було 1,22 заяви (це пов'язано з тим, що за заявою працівник може легально працювати не більше 6 місяців в році і після закінчення терміну дії такої заяви її потрібно поновлювати; до того ж іноді при в'їзді в Польщу працівник змінює роботодавця). Тобто щоб оцінити реальну кількість мігрантів, працевлаштованих за такою схемою впродовж року, кількість заяв потрібно ділити навпіл, а потім ще на 1,22. Тому на законних підставах тимчасових українських трудових мігрантів у Польщі впродовж року могло бути

⁴⁵ За розрахунками ЦЕС на основі даних Держприкордонслужби України, середньорічна кількість перетинів (в'їздів та виїздів) українцями польсько-українського кордону в 2009-2012 роках становила 9 млн, а у 2014-2017 роках – уже 18 млн перетинів.

⁴⁶ Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – Держстат, 2017.

⁴⁷ Звіт Szkolnictwo wyższe w roku akademickim 2016/2017 dane wstępne, Режим доступу: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/edukacja/edukacja/skolnictwo-wyzsze-w-roku-akademickim-20162017-dane-wstepne,8,4.html>

⁴⁸ Chmielewska I. et al. 2015. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Narodowy Bank Polski. https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93raport_z_badania.pdf

⁴⁹ У 2016 році 99% всіх вперше виданих громадянам України дозволів на сезонні роботи в ЄС припадали на Польщу.

⁵⁰ Полегшена форма легалізації іноземних працівників у Польщі, яка дозволяє працювати на території країни строком до 6 місяців впродовж року.

⁵¹ <https://www.mpips.gov.pl/analizy-i-raporty/cudzoziemcy-pracujacy-w-polsce-statystyki/>

⁵² Chmielewska I. et al. 2015. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Narodowy Bank Polski. https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93raport_z_badania.pdf

близько 703 тис. осіб. До тимчасових працівників потрібно додати тих, які отримали дозволи на працю (близько 192,5 тис. виданих українцям дозволів на працю у 2016-му⁵³) та довгострокових українських мігрантів (близько 40 тис. осіб). Варто врахувати також те, що 29,1% осіб за опитуванням Держстат перебували у Польщі без законних трудових підстав. Якщо до цих цифр додати кількість студентів, то загальна кількість українських мігрантів, які знаходилися в Польщі протягом 2017 року сягатиме близько 1,3 млн осіб, що приблизно збігається з оцінками польських дослідників⁵⁴ та тенденціями останніх двох років. Утім, до такого підрахунку потрібно ставитись з обережністю, оскільки частина тимчасових працівників могла впродовж року отримати дозвіл на працю чи перейти з категорії короткострокових до довгострокових мігрантів.

Залучення українських мігрантів до праці в Польщі є поширеним явищем з огляду на дефіцит робочої сили в країні, який загострився в останні кілька років. Результати опитування, проведеного польським рекрутинговим агентством Personnel Service у другій половині 2017 року, засвідчили, що майже кожна друга (44%) велика компанія у Польщі наймала або наймає працівників з України. Серед решти компаній наймання українських працівників менш поширене (лише 21% середніх та 13% малих підприємств зазначили, що використовують працю українських мігрантів).

Варто зазначити, що вибухове зростання кількості виданих дозволів на проживання та працю українців у Польщі може частково пояснюватися спрощенням адміністративних бар'єрів для українців до польського ринку праці та жорсткішим з 2015 року дотриманням імміграційного законодавства, коли ЄС накрила хвиля біженців з Близького Сходу (і польська влада чинила спротив притоку біженців⁵⁵). Це спонукало і польських роботодавців, і українських мігрантів, які раніше не мали легального статусу, легалізувати своє становище. Непрямим свідченням на користь такого твердження є декілька моментів: на польському ринку праці потреба в робочій силі у 2015-17 рр. зростала значно меншими обсягами, ніж кількість виданих українцям тимчасових реєстрацій та дозволів на працю за цей період. За опитуваннями українських мігрантів, у 2012 році лише 50% українських працівників мали дозвіл на роботу або тимчасову реєстрацію, а у 2017 році – таких було вже понад 70%.

Різке збільшення кількості мігрантів з України сталося з низки причин, з яких найбільш вагомими були внутрішньоукраїнські події – розгортання воєнних дій на Донбасі та економічна криза. Втім, важливим чинником трудової міграції до Польщі є дефіцит робочої сили в цій країні – еміграційні хвилі з Польщі з часів набуття членства в ЄС вимили з країни значну частину працездатного населення, що разом із негативними демографічними трендами (старінням населення) з часом призвело до дефіциту робочих рук у Польщі. За оцінками аналітиків банку Barclays, українські мігранти допомогли компенсувати дефіцит робочої сили і додали свій внесок до росту ВВП Польщі (приблизно 0,35 в.п. ВВП за 2014-16 рр.)⁵⁶.

За оцінками НБП, українські трудові мігранти переважно виконували прості роботи, які не потребують високої кваліфікації (71%), працюючи здебільшого в домогосподарствах, на будівництві та сільськогосподарських виробництвах. Відсоток кваліфікованих українських працівників, зайнятих на польському ринку праці, не перевищував 3% від загальної кількості. При

⁵³ Кількість вперше виданих українцям дозволів на роботу в Польщі, за даними Євростату. Дозвіл на працю в Польщі може видаватися на строк від 6 місяців до 3-х років і може бути подовжений.

⁵⁴ Chmielewska I. et al. 2015. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Narodowy Bank Polski. https://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93raport_z_badania.pdf

⁵⁵ Fomina J. 2016. Economic Migration of Ukrainians to the European Union: View From Poland.

⁵⁶ Wieladek T. Poland: One million enter the labour market. Barclays UK Macro Research, February 2017

цьому українці отримували невисоку заробітну плату порівняно з польськими працівниками, якщо зважити на те, що середня тривалість робочого тижня українського мігранта в Польщі складала 54 год (на 35% більше, ніж працює середньостатистичний поляк). Середньомісячний заробіток українського мігранта в Польщі у 2015 році складав близько 600 дол. США. Близько 67% українських трудових мігрантів в Польщі передавали частину зароблених коштів своїм родичам в Україну, здебільшого завозячи кошти особисто раз на два-три місяці. Загалом, за оцінками НРБ, у 2015 році короткострокові українські мігранти в Польщі заробили близько 2 млрд дол. США, з яких переказали чи відвезли в Україну 1,3 млрд дол. США (за даними українського платіжного балансу за 2015 рік, грошових переказів приватних осіб з Польщі в Україну було лише 55 млн дол.)⁵⁷. У 2016 році перекази з Польщі склали майже 2 млрд дол., а у 2017-му – 3,1 млрд дол.

Найближчими роками Польща й надалі буде зацікавлена в українських мігрантах через брак робочої сили і невеликі масштаби повернення польських мігрантів з більш розвинених країн ЄС. Утім, обсяги міграції з України до Польщі ймовірно сповільнюватимуться, особливо якщо прискориться економічне зростання в Україні, гривня посилюватиметься та буде зменшуватися різниця у заробітках в Україні та Польщі. Оскільки більша частина українського міграційного потоку носить короткостроковий та маятниковий характер, можна сподіватися на повернення працівників до України, коли економічна ситуація стане сприятливою.

СТРОК. Порівняно з докризовим періодом, у 2015-17 роках трудові емігранти почали їздити за кордон на коротші строки: у 57% емігрантів тривалість перебування не перевищувала 3 місяців. У Польщі таких було ще більше – 70% (і ще 24% працювали від 3-х до 6-ти місяців), а серед українських мігрантів у РФ 60% працювали не більше 3 місяців.⁵⁸ Загалом працівники-мігранти, які прямують до сусідніх країн, орієнтовані на періодичні короткі поїздки, тоді як особи, які виїжджають до країн Південної та Західної Європи, зазвичай залишаються там працювати на тривалий термін (більше року).

РІВЕНЬ ОСВІТИ. Більше половини українських трудових емігрантів – особи молодого працездатного віку (від 15 до 40 років) з професійно-технічною або середньою освітою. Трудові мігранти загалом менш освічені, ніж зайняте населення України. У 2015-17 рр. за різними опитуваннями від 16% до 37% емігрантів мали вищу освіту, тоді як в Україні частка зайнятого населення з вищою освітою складає 48%.

За останні п'ять років міграційний потік, особливо до країн ЄС, помолодшав (здебільшого за рахунок молоді, яка виїжджала на навчання). При цьому, у Польщі частка мігрантів у віці від 15 до 40 років складала 61% у 2015-17 рр., а у РФ – 48%⁵⁹. Серед трудових мігрантів у 2015-17 рр. переважали чоловіки (70%) у всіх країнах-реципієнтах, окрім Італії, де 71% українських мігрантів – жінки, що пов'язано зі специфікою роботи в цій країні (переважно це робота в домогосподарствах).⁶⁰

⁵⁷ Презентація «Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки», 21.03.2018. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144>

⁵⁸ Держстат, Зовнішня трудова міграція, 2015-2017, 2010-2012. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

⁵⁹ Держстат, Зовнішня трудова міграція, 2015-2017, 2010-2012. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

⁶⁰ Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – Держстат, 2017.

СФЕРИ ЗАЙНЯТОСТІ ТА КВАЛІФІКАЦІЯ. Найбільш поширеною сферою зайнятості українців за кордоном є будівництво (39% мігрантів) та робота у домогосподарствах (16,4% українських трудових мігрантів, переважно жінок).⁶¹ Задіяність українських мігрантів у інших сферах, як-от сільське господарство, промисловість, торгівля та сфера послуг, зросла останніми роками здебільшого за рахунок змін у структурі зайнятості у Польщі (див. Додаток 2). Водночас 36% всіх респондентів зазначили, що мають вищу кваліфікацію, ніж потребувала їхня робота за кордоном.

Висококваліфікованих працівників серед українських зовнішніх мігрантів мало, і виїжджають вони, зазвичай, до розвинутих країн світу (США, Ізраїль, Фінляндія тощо). За даними ОЕСР, висококваліфікованих українців, які проживали за кордоном у 2010-12 рр., було 380 тис. осіб. Серед висококваліфікованих мігрантів з України є лікарі, інженери та програмісти (див. Врізку 2).

Врізка 2. Українські ІТ-спеціалісти за кордоном

Україна посідає перше місце в Східній Європі за кількістю працівників ІТ-сфери (близько 90 тисяч, за оцінками Офісу ефективного регулювання). Сектор інформаційних технологій динамічно розвивається в Україні вже багато років і орієнтований здебільшого на експорт. За підрахунками профільного порталу dou.ua, галузь зросла на 27% у 2017 році. Працівники сектору мають доволі конкурентну оплату праці і зосереджені у великих українських містах (Київ, Львів, Дніпро, Харків).

За інформацією українських ЗМІ, міграційні настрої поширені серед ІТ-спеціалістів, хоча стимули до міграції відрізняються від середньостатистичного українського мігранта. Основні фактори, що визначають бажання ІТ-спеціалістів їхати з України, це відсутність почуття безпеки і перспектив для розвитку. Так, згідно з опитуванням, проведеним на сайті dou.ua у серпні 2016 року серед тих, хто точно вирішив переїжджати, основними причинами були «спокійне і безпечне життя для себе і родини» (32%) і «відсутність перспектив залишатись» (25%). Натомість бажання «релокейту» є достатньо прагматичним з професійної точки зору: 46,6% тих, хто думає про переїзд, готові змінювати країну проживання за наявності вигідної пропозиції, і 26,3% рішуче налаштовані їхати. Фінансовий фактор (17%) не є вирішальним, на відміну від інших сфер економіки, бо зарплати більшості робітників у кілька разів вищі за середні українські і, за умови іноземних замовлень або роботи за аутсорсингом, прив'язані до долара. Тож ІТ-спеціалістам вигідно отримувати зарплати ненабагато нижче від рівня країн Європи, мешкаючи в країні зі значно нижчою вартістю життя.

Серед міжнародних і українських компаній поширеною практикою є існування так званих «релокейт-спеціалістів», чи цілих відділів, які забезпечують переїзд як власних працівників (оформлення необхідних документів, допомога з влаштуванням на новому місці тощо), так і пропонують послуги з «релокації» українських фахівців закордонним компаніям. Статистична інформація щодо того, скільки саме представників ІТ-професій залишають Україну і на який термін, відсутня. Якщо припустити, що всі висококваліфіковані спеціалісти, які отримали дозволи на роботу в ЄС у 2014-16 рр., були ІТ-спеціалістами (було видано близько 3 тис. дозволів), то це становитиме приблизно 3% від оціночної чисельності українських фахівців цієї галузі.

У жовтні 2017 році найбільший в Україні профільний веб-сайт dou.ua провів опитування серед своїх користувачів, які мігрували за кордон.⁶² Було отримано 1469 анкет від українських мігрантів. З відповідей можна зробити висновок, що їдуть переважно досвідчені спеціалісти – 31% респондентів на новому місці займають позицію Senior Software Engineer, 13% – TeamLead або TechLead, що більш ніж у 2 рази більше за частку спеціалістів на аналогічній позиції в Україні. 63%

⁶¹ Держстат, Зовнішня трудова міграція, 2015-2017, 2010-2012.
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

⁶² www.dou.ua/lenta/articles/relocation-2017

працівників поїхали за кордон у 21-30 років, тобто під час або після отримання вищої освіти, здобувши декілька років професійного досвіду.

Переїзд сім'ї створює додатковий бар'єр для повернення додому, бо її члени створюють нові суспільні зв'язки на новому місці: партнер знаходить роботу, а діти починають ходити в школу чи дитсадок. У нашому випадку 57% тих, хто мають чоловіка/дружину/партнера, мігрували одразу сім'єю, а ще 30% перевезли родину вже після свого переїзду. 65% тих, хто забрав сім'ю, кажуть, що точно або скоріш за все не повернуться (серед тих, хто мігрував сам, таких 49%).

Серед тих, хто переїхав, 41% живе в Західній Європі, 31% – в Центральній Європі, 17% – в Північній Америці. Більшість учасників опитування мешкає в Польщі (26% всіх анкет), Німеччині (19%), США (13%) і Нідерландах (6%).

Специфікою міграції в ІТ-сфері є відносна легкість перенесення цілих компаній за кордон, бо вони не прив'язані до місцевих або громіздких засобів виробництва. Але це є й їхньою вразливістю – через легкість фізичного вилучення серверів, документів та оргтехніки представниками силових структур. ІТ-бізнес, як і будь-який бізнес в Україні, не захищений від перевірок СБУ, ДФС та інших силових органів. Незважаючи на можливість оскарження таких перевірок в суді, втрати компаній, у тому числі репутаційні, не відшкодовуються державою. В різний час про наміри перенести весь офіс або його частину з України заявили ІТ-компанії Luxoft, "Датагруп", SteepHost, 24NonStop, Plarium, KM Core. Такі фірми, як Betegu, NIC.UA, вже переїхали до Польщі разом зі своїми співробітниками. В кінці 2017 року було прийнято Закон № 2213-19⁶³, так званий «Стоп маскишоу», який заборонив, серед іншого, вилучати оригінали документів та оргтехніку під час обшуків. За умови його дотримання цей закон полегшить життя компаніям, в тому числі й ІТ.

Які причини спонукали б ІТ-спеціалістів повернутись до України? За даними вже згаданого опитування, на першому місці – «значне покращення в країні» (63% респондентів «релокейт-опитування» веб-сайту dou.ua), на другому – сімейні обставини (39%), далі йдуть закінчення АТО і надходження цікавої з професійної/матеріальної точки зору пропозиції. Тобто ці причини корелюють з причинами, які спонукають працівників сфери ІТ шукати кращої долі за кордоном.

УМОВИ ПРАЦІ. Умови праці українських трудових мігрантів за кордоном характеризуються невисоким рівнем формалізації трудових відносин та соціального захисту (без лікарняних та відпустки) та більш тривалим робочим тижнем (зазвичай 41-60 год. на тиждень), ніж в Україні. У 2015-17 рр. лише 38% трудових мігрантів мали письмовий трудовий договір з іноземними роботодавцями, за винятком Чеської Республіки та Португалії, де рівень формалізації трудових відносин мігрантів є доволі високим (вище 50%). У 2015-17 рр. близько 30% українських мігрантів працювали за кордоном нелегально (без належних правових підстав). У Польщі українські мігранти почали більш активно легалізуватися, і у 2015-17 рр. вже 65% українських працівників мали дозволи на проживання та роботу (у 2012 році таких було лише 51%)⁶⁴. Низький рівень соціального захисту здебільшого відображає короткостроковий та тимчасовий характер роботи великої частки мігрантів, що свідчить про те, що значна частина зовнішньої міграції має поворотний характер.

⁶³ www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2213-viii

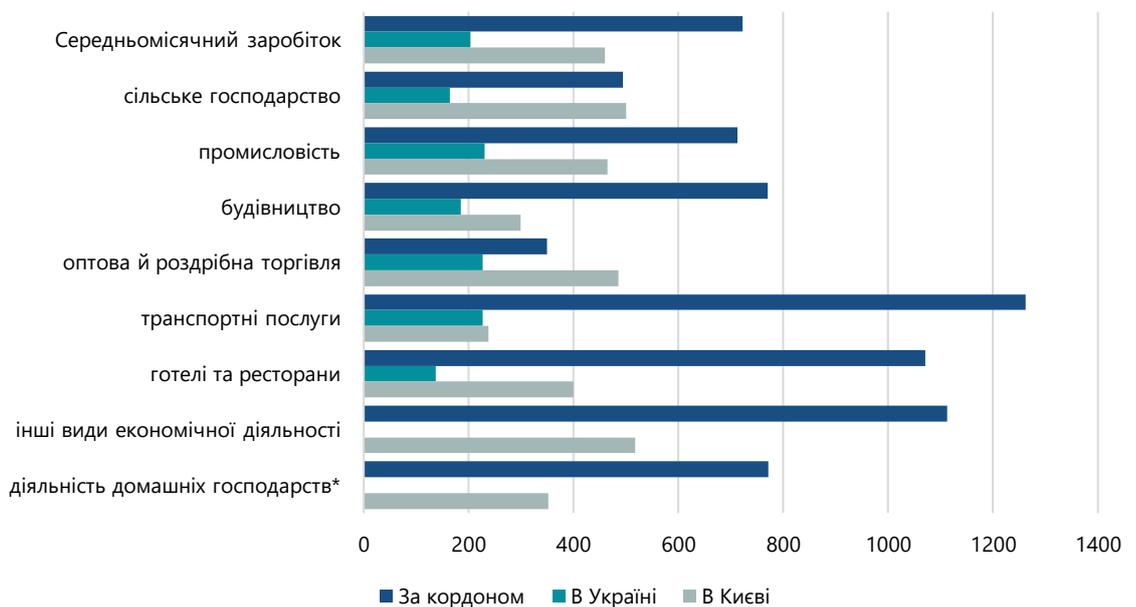
⁶⁴ Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – Держстат, 2017.

ПРИЧИНИ ВИЇЗДУ ТА ПОДАЛЬШІ НАМИРИ. Для багатьох трудових мігрантів одним з найважливіших факторів пошуку працевлаштування за кордоном є рівень оплати праці (в порівнянні із заробітними платами в Україні). Втім, просте порівняння заробітних плат в Україні та за кордоном у різних секторах економіки, особливо для низькокваліфікованих працівників, може дати хибне уявлення про привабливість закордонного працевлаштування, оскільки потрібно враховувати такі фактори, як оподаткування, вартість проживання за кордоном, транспортні витрати (і вартість, і час), а також доволі часто витрати на посередницькі послуги для офіційного працевлаштування. Якщо зважати на досить великі розбіжності у заробітках у різних регіонах/містах у межах України та вочевидь нижчі витрати, пов'язані з працевлаштуванням в Україні, але за межами регіону проживання особи – потенційного мігранта, умови оплати праці за кордоном після вирахування податків, вартості проживання та транспортування можуть виявитися не настільки привабливими (див. Рисунок 5).

Темпи росту заробітних плат у країнах ЄС є набагато нижчими за ріст заробітних плат в Україні, і з часом різниця в оплаті праці буде скорочуватися (звичайно, за поступового економічного відновлення в Україні сильної національної валюти та відсутності кризових явищ). Так, притік працівників з України, наприклад, до Польщі сповільнив темпи росту заробітних плат у середньому на 3 в.п. на рік⁶⁵ у 2015-16 рр., і за умови продовження притоку мігрантів ця тенденція триватиме й надалі. До того ж, темпи росту економіки Польщі та інших країн ЄС можуть теж сповільнюватись, відбуватиметься насичення ринку праці, і разом з тим зменшуватиметься потреба у додаткових працівниках з-за кордону.

Рисунок 5. Середньомісячний заробіток мігранта за кордоном та в Україні за секторами економіки, дол. США

Джерело: Держстат, ЦЕС

Більшість українців не схильні залишати країну, щоб змінити місце проживання. За результатами опитування Інституту Горшеніна, у 2016 році понад 68% українців хотіли жити в Україні і не розглядали можливість виїзду на постійне місце проживання за кордон.

⁶⁵ Barclays Macro Research EMEA. 2017. Poland: One million enter the labour market. February 1, 2017

4 Вплив зовнішньої трудової міграції на економіку України

Зовнішня трудова міграція має як позитивні, та і негативні ефекти на економіку України залежно від обсягів міграційних потоків, їх структури та тривалості (див. Таблицю 4). Так, зважаючи на те, що переважна частина міграційного потоку з України носить короткостроковий та «маятниковий» характер і поширюється на сусідні країни (звідки можна легко повернутися), можна припустити, що чистий економічний ефект від збільшення обсягів міграції має бути позитивний. Утім, щоб кількісно оцінити чистий ефект трудової міграції для економіки України, потрібно провести більш ґрунтовне дослідження і мати більше достовірних даних про обсяги та напрямки міграційних потоків, ніж є наразі.

Таблиця 4. Потенційні ефекти трудової міграції на економічний розвиток

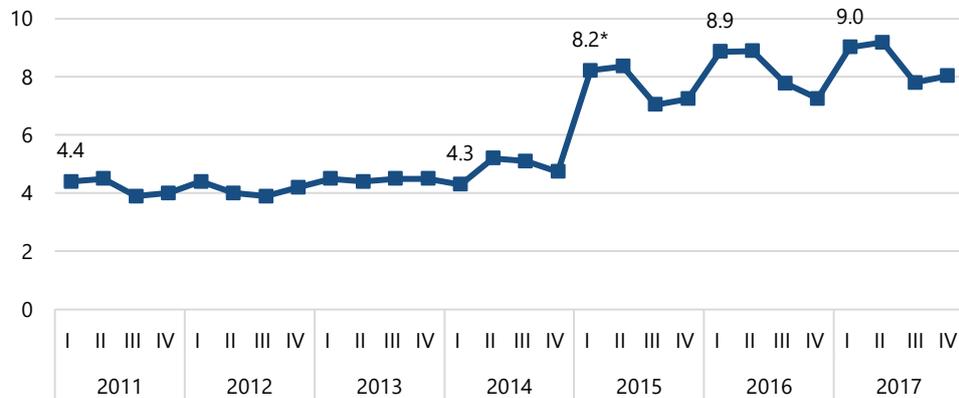
Тип міграції	Позитивні	Негативні
КОРОТКОСТРОКОВА / МАЯТНИКОВА (5-7% працездатного населення)	Притік грошових переказів (стабільний або зростає)	Вища інфляція заробітних плат (на окремі види робіт, які в дефіциті)
	Зменшення безробіття	Зменшення споживчого попиту
	Стимули інвестувати в освіту/навички, щоб отримати кращу роботу	Зменшення податкових надходжень
	Зниження бідності (за рахунок покращення добробуту домогосподарств з мігрантами)	Зменшення внесків на соціальне страхування
	Підвищення попиту та інвестицій (грошові перекази)	Збільшення розшарування населення за рівнями доходів
ДОВГОСТРОКОВА (5% працездатного населення)	Притік грошових переказів (може спадати з часом)	Зниження кількості людського капіталу
	Притік інвестицій від діаспори	Негативні демографічні тенденції
	Збільшення обсягів торгівлі з країнами-реципієнтами	Зниження ефективності державних витрат на соціальну інфраструктуру
	Відвідування родичів чи з туристичною метою	Зменшення переказів
ВИСОКОКВАЛІФІКОВАНА (0,1% працездатного населення)	Притік інвестицій/венчурного капіталу	Зниження якості людського капіталу
	Притік грошових переказів	Зниження продуктивності праці
		Втрата державних витрат на освіту мігрантів
ПОВЕРНЕННЯ МІГРАНТІВ (3% працездатного населення)	Підвищення якості людського капіталу (нові навички, вища продуктивність)	Інфляційні наслідки для ринку нерухомості
	Притік технологій та інновацій	
	Підвищення продуктивності робочої сили	
	Збільшення кількості людського капіталу	

Джерело: ЦЕС

Найбільш вагомим позитивним наслідком зовнішньої трудової міграції українців є те, що значну частину зароблених за кордоном коштів вони привозять чи переказують в Україну (див. Рисунок 6). За оновленими даними НБУ, у 2017 році обсяги приватних грошових переказів в Україну склали 9,3 млрд дол., або 8,4% від ВВП (з яких 4% від ВВП надійшли неформальними каналами).⁶⁶

Рисунок 6. Грошові перекази з-за кордону, квартальні дані у % ВВП

* У березні 2018 року була змінена методологія розрахунку переказів, дані перерахували, починаючи з 2015 року

Джерело: НБУ

До березня 2018 року офіційна статистика не включала значну частину неформальних грошових потоків від трудових мігрантів, оскільки після 2014 року змінився напрямок міграції, а методологія розрахунків не змінилася. У 2018 році НБУ почав враховувати у звітності дзеркальну статистику – доступні статистичні дані центробанків Польщі та Росії – та перерахував дані про перекази з 2015 року. Виявилось, наприклад, що лише 5% платежів із Польщі надходили офіційними каналами, на відміну від попередніх оцінок в 11-17%. Через це оцінка переказів українців з Польщі у 2016 році збільшилася з 0,6 до 2 млрд дол. (офіційна частина – лише 97 млн дол.).

Загалом, за результатами переоцінки, 48% переказів прийшли в Україну неформальними каналами, на відміну від попередньої оцінки – 28%. За результатами обстеження Держстату, у 2015-17 рр. 71% українських трудових мігрантів привозили гроші особисто або передавали через друзів чи водіїв автотранспорту. При цьому короткострокові трудові мігранти більш схильні використовувати неформальні канали для переказу коштів, ніж довгострокові. Частка неформальних переказів становить 62% та 53% для короткострокових та довгострокових мігрантів відповідно, як свідчить дослідження МОМ 2014 року.

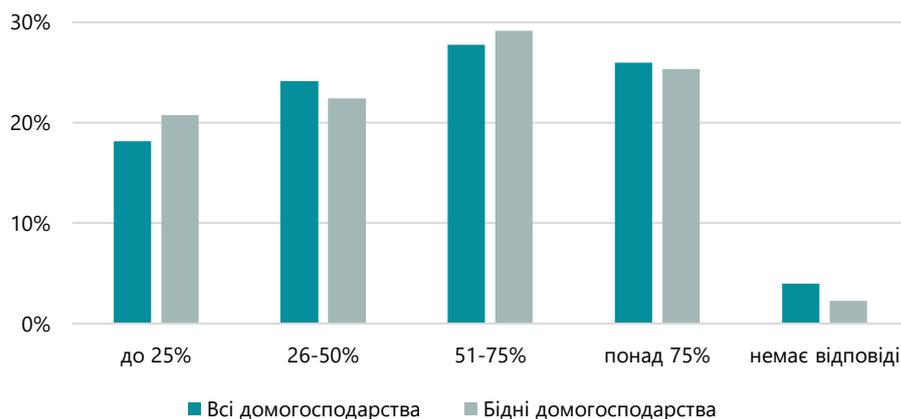
⁶⁶ Презентація «Перерахунок даних щодо приватних грошових переказів в Україну за 2015–2017 роки», 21.03.2018. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=66364144>

Грошові перекази є важливим джерелом фінансування як споживання, так і інвестицій в умовах обмеженого доступу до внутрішніх кредитних ресурсів. Таким чином, перекази від заробітчани допомагають зменшувати бідність, дозволяють домогосподарствам, де є трудові мігранти, фінансувати поточне споживання, навчання дітей, витрати на медичні послуги, а також купівлю чи побудову власного житла, або ж відкриття власного бізнесу. У понад половини домогосподарств, які мають у складі трудових мігрантів, перекази фінансували значну частку їх щоденного споживання (див. Рисунок 7). 88% домогосподарств з мігрантами як у 2012, так і у 2017 роках за рівнем добробуту віднесли себе до бідних або нижче середнього класу. Частка домогосподарств з мігрантами, за даними обстежень Держстату, дещо зросла з 2012 року – з 3,6% до 3,8% від загальної кількості домогосподарств, хоча слід мати на увазі, що обстеження не враховувало «маятникових» мігрантів та тих, які виїхали всією сім'єю. Якщо додати оціночну кількість «маятникових мігрантів» (1,2 млн осіб), то, за нашими оцінками, реальна частка домогосподарств з трудовими мігрантами (за припущення, що одне домогосподарство має у складі до 2 мігрантів) може зрости принаймні до 8%.

Недоотримання державою податкових надходжень та внесків до фондів соціального страхування, що ускладнює фінансову підтримку пенсійної системи (і додає навантаження на державний бюджет, який з року в рік компенсує дефіцит Пенсійного фонду), також є негативними наслідками зовнішньої трудової міграції. До того ж, має місце неефективне використання державних коштів на соціальний захист та субсидії для домогосподарств з трудовими мігрантами. Держава марнує частину коштів на субсидії та соціальний захист мігрантів, які не декларують своїх закордонних доходів і отримують субсидії та допомоги від держави. Так, враховуючи, що у структурі сукупних ресурсів домогосподарств трансферти від держави (соціальні допомоги та субсидії) склали 27% у 2015-16 рр. та той факт, що більше 40% домогосподарств отримують субсидії, можна стверджувати, що у цю групу потрапляють і домогосподарства з трудовими мігрантами, які за умови декларування своїх закордонних заробітків або не отримували би субсидій, або отримували б менші суми. До того ж, частина державних витрат на підтримку освітньої інфраструктури та системи охорони здоров'я у регіонах, населення яких активно задіяне в міграційних процесах, має низьку ефективність (наприклад, фінансування малокомплектних шкіл чи утримання лікарень у місцях, де недостатньо пацієнтів, тощо).

Рисунок 7. Грошові перекази мігрантів як частка доходу домогосподарств, які мають трудових мігрантів, 2010-12 рр.

Джерело: Держстат

Негативними ефектами від міграції є також дисбаланси на ринку праці та брак кадрів окремих простих професій; підвищені очікування працівників щодо розмірів заробітної плати (в тому числі для найпростіших професій безвідносно до їх продуктивності), можливе поглиблення нерівності в доходах між домогосподарствами, які мають мігрантів, і тими, що не мають.

Дефіцит робочої сили може стати лімітуючим фактором для розвитку української економіки в довгостроковій перспективі за умови продовження чи посилення чинних міграційних тенденцій, а також через негативну демографічну динаміку. Втім, ситуація на ринку праці України у 2016-17 рр. свідчила про те, що охочих працювати все ж більше, ніж наявних робочих місць⁶⁷. Результати опитування про ділові очікування підприємств у третьому кварталі 2017 року⁶⁸ засвідчили, що проблема браку кваліфікованих кадрів, як лімітуючий розвиток бізнесу, бентежить лише 22% респондентів, хоча має тенденцію до загострення порівняно з попередніми періодами (відсоток збільшився на 3,7 в.п.). Також, дефіцит робочих рук буде зростати, якщо значна частина короткострокового міграційного потоку трансформується в довгостроковий та/або збільшиться потік висококваліфікованих працівників-емігрантів – цей процес може прискорюватися, якщо економічна ситуація не покращуватиметься і українці не знаходитимуть достатньо добре оплачуваних робіт всередині країни. Разом з тим, державі варто переглянути свою соціальну політику, щоб стимулювати економічну активність населення, оскільки легкість отримання соціальних допомог та субсидій створює підґрунтя для неофіційного працевлаштування та/або трудової міграції⁶⁹.

⁶⁷ Барометр ринку праці України у 2017 році, <https://hhcdn.ru/file/16504635.pdf>

⁶⁸ НБУ. Ділові очікування підприємств, 3 кв. 2017

⁶⁹ Зокрема, красномовним є приклад труднощів із залученням робітників на новозбудованому заводі Fujikura у Вінницькій області, де на офіційну середню заробітну плату розміром 7000 грн/міс мало бажаних, оскільки багато з пошукувачів зазначають, що готові працювати неофіційно, бо у разі офіційного працевлаштування із зазначеним розміром оплати втратять право на субсидію на оплату ЖКГ. <https://glavcom.ua/economics/finances/chez-strah-vtrati-subsidiyu-lyudi-ne-ydut-pracyuvati-na-yaponskiy-zavod-na-vinnichchini-463027.html>

5 Як держава може керувати міграційними процесами: досвід інших країн

Практично всі країни-нові члени ЄС стикнулися з проблемою масового виїзду своїх громадян за межі країни із лібералізацією режиму пересування по території ЄС. Жвавий рух мігрантів також спостерігався в порівняно невеликих країнах СНД, як-от Молдова, Вірменія, Азербайджан тощо. До того ж, до постійних міграційних процесів додаються міграційні хвилі, викликані збройними конфліктами та іншими політичними та економічними чинниками. Одним із нещодавніх прикладів є масовий потік мігрантів з охоплених війною частин Сирії до різних країн Європи, Північної Африки та Середньої Азії.

Країни Центральної та Східної Європи, які стали членами ЄС, одразу після набуття членства переживали масштабні еміграційні хвилі до більш розвинутих країн ЄС, що пропонують вищі доходи. Населення Латвії, до прикладу, між 2000 і 2017 роком скоротилося на чверть, до 2014 року емігрувала третина випускників університетів 2002-2009 років. За оцінками МВФ, у різних країнах Східної Європи еміграція зрізала 0,6-0,9% в.п. від щорічного росту ВВП у 1999-2014 роках.⁷⁰ Все це погіршило й державні фінанси цих країн.

Негативні наслідки міграції на ринку праці у країнах ЦСЄ почали проявлятися через доволі тривалий час після початку масштабної міграції. Так, у Польщі брак робочої сили став лімітуючим фактором економічного зростання через 7-10 років після активного початку міграції (2004-2007). Попри намагання держави стимулювати повернення поляків з-за кордону, початкова структура міграційного потоку з Польщі (молоді люди з університетською освітою та знанням іноземних мов) та той факт, що імміграційна політика західних сусідів Польщі на початках була обмежуючою, не сприяли успішності політичної кампанії з повернення мігрантів додому⁷¹. Перша потужна хвиля польських мігрантів після набуття членства у ЄС була спрямована у Великобританію та Ірландію – відносна віддаленість цих країн від Польщі збільшує частку мігрантів, які їдуть з довгостроковою метою, та зменшує ймовірність повернення.

Інтеграційні процеси на теренах ЄС спричиняли різні міграційні потоки впродовж тривалого часу, тож наслідки міграційних процесів вивчалися, і в деяких країнах уряди розробляли окремі заходи для зменшення негативних наслідків еміграції та імміграції. Втім, інформація про успішність впровадження різних заходів політики управління міграційними потоками в різних країнах доволі фрагментарна і не дозволяє зробити однозначних висновків про ефективність тих чи інших заходів.

Оскільки міграція є комплексним суспільним феноменом, міграційна політика вимагає координації між різними відомствами та установами. Заходи міграційної політики мають ставити за мету зменшити негативні наслідки міграції для економіки країни-донора та усунути бар'єри для позитивних ефектів міграції.

Можна виділити такі групи заходів, які можуть допомогти реалізувати цілі міграційної політики:

1. **Активна політика залучення населення на внутрішній ринок праці та стимулювання внутрішньої мобільності робочої сили** – заходи, що підвищують шанси на працевлаштування всередині країни (інформаційні ресурси, тренінги та розвиток потрібних на ринку навичок, сприяння розвитку підприємництва, субсидійоване працевлаштування, створення робочих місць).

⁷⁰ "The old countries. Emigration in eastern Europe", The Economist, January 21st 2017.

⁷¹ <https://www.migrationpolicy.org/article/eu-membership-highlights-polands-migration-challenges>

У Литві з 2012 року працює проект «Створюй для Литви», котрий підбирає для навчених молодих професіоналів з діаспори місця в державній службі.⁷² За 5 років цей проект залучив на державну службу і повернув дещо більше, ніж 100 людей.⁷³

2. **Розвиток освітньої інфраструктури** – освіта має давати знання і навички, яких потребує ринок праці (професійні курси, сертифікатні програми, інвестиції в освітню галузь загалом, залучення інвестицій з країн-реципієнтів трудових мігрантів тощо).
3. **Поширення інформації про міграційні можливості і труднощі з фокусом на тимчасовій/маятниковій міграції** (багато мігрантів працюють за кордоном на посадах нижчих за їх кваліфікацію, це зменшує обсяги їх переказів рідним).
4. **Залучення діаспори до інвестицій в економіку країни свого походження та розвиток торговельних зв'язків з країною-реципієнтом** (прямі інвестиції, створення соціальних мереж підтримки, благодійні проекти, туризм тощо).
5. **Програми реінтеграції мігрантів, які повертаються** (гранти для талановитої молоді, яка здобула освіту за кордоном, зменшення витрат на повернення додому – розбудова двосторонніх відносин з країною-реципієнтом, пільгові кредити на житло та відкриття бізнесу, таку політику проводить, наприклад, Вірменія).
6. **Стимулювання підприємницької ініціативи серед членів сімей трудових мігрантів (реципієнтів грошових переказів)** – пільгові кредити на відкриття бізнесу або співфінансування бізнесу, що застосовувалося у Молдові (див. Додаток 3).
7. **Розбудова соціальної інфраструктури для дітей трудових мігрантів** (зменшення негативних наслідків розриву сімейних зв'язків та розлуки з рідними, здешевлення переказів, психологічна допомога, соціальна адаптація тощо).
8. **Розвиток мережі зв'язків з діаспорою.** Таким інструментом користується Ірландія – у 2015 році була створена Глобальна ірландська мережа, що об'єднує 350 бізнесменів з Ірландії на ТОП-позиціях у 40 країнах; запроваджено Глобальний Ірландський Громадянський Форум, щоб обговорювати виклики, що стоять перед ірландською діаспорою. За допомогою побудованих зв'язків Ірландія сподівається залучити кваліфікованих мігрантів назад, коли економічно відновиться після кризи.⁷⁴

Досвід інших країн показує, що не всі заходи політики є результативними та ефективними для поліпшення наслідків міграційних процесів. Ефективність державної політики в сфері міграції залежить від ситуації в конкретній країні та структури міграційних потоків. Вибір дизайну політики має базуватися на достовірній та актуальній інформації про міграційні процеси та їх наслідки. Спеціальні заходи і політики для повернення або залучення мігрантів обмежуються можливостями держави фінансувати та виділяти на них людські ресурси.

⁷² <http://kurkl.lt/en/apie-mus/>

⁷³ "The old countries. Emigration in eastern Europe", The Economist, January 21st 2017.

⁷⁴ The Re-emergence of Emigration in Ireland: New Trends and Old Story, Migration Policy Institute, 2015. <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/TCM-Emigration-Ireland-FINAL.pdf>

Окрім спеціальних програм, країна може робити кроки, що загалом збільшують привабливість її ринку праці. Бізнесу та державі варто адаптуватися до міграційних процесів та уміло використовувати їх наслідки для економічного розвитку. Тоді економічний розвиток приваблюватиме емігрантів додому. Так, швидші темпи росту ВВП⁷⁵, заробітних плат у сукупності з нижчим, ніж у країнах ЄС-15, оподаткуванням та нижчими цінами зменшили еміграцію зі Східної Європи⁷⁶ у 2017 році. Є вагомими передумови для повернення працівників додому, так званого «бумерангу робочої сили».⁷⁷ В Ірландії ще з ХІХ ст. кожна економічна криза супроводжується масовою еміграцією, яка припиняється у період відновлення економіки.⁷⁸ Наприклад, чиста річна імміграція в Ірландію досягла понад 100 тис. осіб на піку житлового буму в 2008 році, а вже в 2010-2013 роках країна знову втрачала близько 30 тис. осіб на рік. Еміграція сповільнилася, коли ріст ВВП став стабільно додатнім, і змінилася на чисту імміграцію лише у 2016 році.⁷⁹

У країнах із великими обсягами еміграції ринок праці адаптується до браку робочої сили. Роботодавці підвищують заробітні плати до більш конкурентного рівня. У Болгарії та Румунії зарплати підвищилися на 9% за 2004-2016 роки, у Польщі – на 5%, тимчасом як у ЄС середнє підвищення становило 2%⁸⁰. Тут важливо, щоб більші витрати на оплату праці підштовхували підприємства робити працю продуктивнішою через інвестиції в автоматизацію та інновації, інакше їх продукція стане неконкурентною на глобальному ринку.

Деякі країни звертаються до сміливого розв'язку: залучення іммігрантів з бідніших країн. Після постійного скорочення, яке почалося ще у 1990-х, населення Естонії збільшується вже два роки поспіль завдяки емігрантам з України, Білорусі, Росії.⁸¹ Політику залучення емігрантів з України активно проводить Польща. Ірландія тримає ринок праці виключно відкритим, тож коли під час криз ірландці виїжджають за кордон, він легко заповнюється іммігрантами, здебільшого з ЄС.⁸² Така політика ефективно вирішує проблему браку робочої сили (відповідно, і проблему з державними фінансами – за умови заохочення офіційного працевлаштування іммігрантів), але не вирішує проблему «відтоку мізків».

Повернення кваліфікованих працівників (як-от лікарі, інженери, програмісти) – більш складне завдання. Адже кваліфікованих працівників за кордон можна привабити передусім забезпеченням стабільності та підвищенням якості інституцій, таких як школи, медичні заклади.

⁷⁵ ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності у Румунії, Польщі, Болгарії, Словаччині за 2004-2017 роки зріс більш ніж удвічі, тоді як у ЄС загалом – на 45%

⁷⁶ <https://wiiw.ac.at/outward-migration-from-eu-cee-is-slowng-n-268.html>

⁷⁷ http://www.colliers.com/en-gb/-/media/Files/EMEA/emea/research/CEE/Colliers_CEE_Boomerang-2017

⁷⁸ "Migration in Ireland: Challenges, opportunities and policies", OECD Economics Department Working Papers, 2016.

⁷⁹ <https://www.theguardian.com/world/2016/aug/23/ireland-reports-first-net-immigration-since-2009>;

The Re-emergence of Emigration in Ireland: New Trends and Old Story, Migration Policy Institute, 2015, <https://www.migrationpolicy.org/sites/default/files/publications/TCM-Emigration-Ireland-FINAL.pdf>

⁸⁰ http://www.colliers.com/en-gb/-/media/Files/EMEA/emea/research/CEE/Colliers_CEE_Boomerang-2017.pdf

⁸¹ "The old countries. Emigration in eastern Europe", The Economist, January 21st 2017.

⁸² "Migration in Ireland: Challenges, opportunities and policies", OECD Economics Department Working Papers, 2016.

6 Висновки та рекомендації для України

Чинний короткостроковий та маятниковий характер міграції українців, попри наявні негативні ефекти, ймовірно, має чистий позитивний ефект на економічний розвиток країни, хоча його складно оцінити кількісно за браком достовірних та інтегрованих даних про міграційні потоки. Окрім надання такого потужного фінансового ресурсу, як грошові перекази трудових мігрантів, маятникова та короткострокова міграція сприяє розвитку транспортних та банківських послуг, а також інших секторів послуг, які обслуговують трудових мігрантів.

Хоча міграція є, головним чином, короткостроковою і тимчасовою, близько 200 тисяч українців виїжджають за кордон щороку без повернення. Це вдвічі менше, ніж до кризи, але з роками кількість українців, що не повернулися, все одно накопичується. Отже, частина короткострокового міграційного потоку переростає у довгостроковий, і негативні ефекти міграції можуть посилюватися у перспективі п'яти-десяти років. Динаміка міграції у середньостроковій перспективі залежатиме як від економіко-політичної трансформації в Україні, так і від ситуації в країнах-реципієнтах українських трудових мігрантів.

Оскільки переважна більшість трудових мігрантів з України їдуть до сусідніх країн, вони підтримують тісні зв'язки з Україною та матимуть змогу повернутися, якщо економічна ситуація в Україні покращуватиметься та будуть створені робочі місця з високою продуктивністю праці та відповідною оплатою.

Зараз Україні потрібно будувати політику у сфері міграції таким чином, щоб мати можливість зробити наслідки міграції більш керованими, отримати довгострокову користь від міграції, не допускати подальшого розбалансування державних фінансів і ринку праці в Україні. Для цього міграційна політика має бути комплексною і включати такі напрямки:

- (1) Збір інформації про міграцію. Для того щоб мати можливість розробити ефективну політику у сфері міграції та зробити міграційні потоки та їх наслідки більш керованими на державному рівні, необхідно системно збирати та аналізувати інформацію про обсяги та структуру міграційних потоків, а також відслідковувати зміни якісних характеристик трудової міграції та її наслідків. Тому першочерговим завданням державних органів різного профілю має бути удосконалення бази знань про міграційні потоки, що вимагає міжвідомчої та міжрегіональної координації зусиль. У цій сфері слід:
 - системно збирати та аналізувати інформацію про обсяги та структуру міграційних потоків на державному рівні, а також відслідковувати зміни якісних характеристик трудової міграції та її наслідків (наприклад, Державна прикордонна служба може обліковувати перетини кордону в розрізі громадян та слідкувати за часом їх перебування за кордоном, як у Молдові);
 - провести перепис населення (щоб мати початкову точку відліку про кількість наявного в країні населення).
- (2) Збільшення позитивних коротко- та довгострокових ефектів від міграції. Тут потрібно знижувати бар'єри для короткострокової та маятничкової міграції, а також підтримувати зв'язок з мігрантами, залучати їх до підприємництва:
 - спрощувати та збільшувати доступність фінансових послуг для грошових переказів. Найбезпечнішим з точки зору споживача та найкращим для економіки способом зберігання та переказу коштів були б поточні та карткові рахунки. Можливість здійснення швидких та простих транскордонних Р2Р платежів між картковими рахунками підвищила б конкуренцію та, відповідно, знизила би тарифи на послуги переказів. Для споживача це також було б зручно та безпечно. І такі гроші, потрапляючи в країну, не трансформувалися б у готівку, а залишалися б у банківській системі.

У лютому 2017 року НБУ дозволив українцям відкривати рахунки за кордоном, наприклад, для отримання зарплатні. Наступним кроком має бути поступове спрощення платежів. В ідеалі для переказу повинно бути достатньо номеру картки або номеру рахунку. Це вже працює для переказів всередині країни, але створення такої можливості було б актуальним і для транскордонних платежів, хоча й, можливо, з певними обмеженнями по сумі. Відкриття таких можливостей для переказів з країн ЄС має бути частиною євроінтеграційної політики держави;

- стимулювати розвиток транспортних послуг, орієнтованих на мігрантів, за основними напрямками міграційних потоків;
- надавати консультації (в тому числі з фінансових питань) та правової підтримки трудовим мігрантам (як чинним, так і потенційним) в Україні та за кордоном;
- використовувати чинних трудових мігрантів та їх об'єднання за кордоном для розвитку торговельних відносин з країнами-реципієнтами та вивчення інвестиційних можливостей;
- стимулювати підприємництво серед членів сімей чи самих трудових мігрантів (шляхом надання консультацій, мікрогрантів чи кредитних ресурсів тощо) – адже на даний момент лише 1% грошових переказів інвестується в бізнес.

(3) Стимулювання внутрішньої міграції:

- поширювати інформацію про умови працевлаштування в різних регіонах України (точка росту) і таким чином усувати наявну асиметрію інформації про умови працевлаштування всередині країни;
- у службі зайнятості пропонувати безробітним працевлаштування у сусідніх регіонах.

(4) Сприяти розвитку міжнародної співпраці у сфері міграції (свідома політика залучення робочої сили з-за кордону, яку проводять сусідні країни ЄС, зокрема Польща, буде ставати дедалі активнішою, і це слід враховувати):

- сприяти офіційній зайнятості іноземців в Україні;
- співпраця з країнами-реципієнтами українських трудових мігрантів з метою сприяння саме офіційному працевлаштуванню українців та забезпечення їх правового захисту. Слід стимулювати українців брати участь у пенсійній системі країн-реципієнтів.

(5) Підвищення ефективності державних видатків на соціальні потреби. Потрібно переглянути соціальну політику таким чином, щоб стимулювати економічну активність населення та зменшувати кількість отримувачів соціальних допомог та субсидій, які отримують їх без належних підстав.

Вищенаведений перелік заходів не є вичерпним, його можна розширювати і конкретизувати за умови збору та аналізу більшої кількості даних про міграційні процеси в Україні.

Додаток 1. Джерела даних про міграцію

Джерелами даних про міграцію можуть бути бази міжнародних організацій та дані національних відомств. Створюючи бази даних, міжнародні організації користуються національними офіційними статистиками з додаванням оціночних методик для часових періодів, коли такі дані відсутні. Національні статистики включають переписи населення, що вважаються найдостовірнішими даними, а також реєстри відомств, у яких громадяни фіксують свій виїзд на постійне проживання чи роботу до іншої країни. В Україні такі реєстри не відображають реальних обсягів еміграції, оскільки навіть громадяни, які легально перебувають у інших країнах, рідко реєструють інформацію про це в Україні.

Саме тому дослідження спирається, головним чином, на дані приймаючих країн, дані Державної прикордонної служби України, яка фіксує фактичні перетини кордону, та опитування, що дозволяють оцінити структуру міграції.

Міжнародна статистика

Статистика ООН базується на офіційних даних переписів та реєстрах. Переписи населення періодично проводяться в різних країнах, під час переписів осіб запитують про їх місце народження та громадянство. Але в умовах глобалізованого світу обсяги міграції та швидкість міграційних потоків зросли, тому дані переписів (які проводяться нечасто) не дають оперативної інформації про міграційні потоки. Крім переписів, використовуються національні реєстри та іноді національно-репрезентативні опитування, що надають інформацію про кількість та склад міжнародних мігрантів.

Міжнародними мігрантами вважаються особи, що живуть не у країні свого народження довше, ніж 12 місяців⁸³ (тільки якщо відсутні дані про місце народження, до уваги береться громадянство осіб).⁸⁴ Таке визначення прийняте в багатьох країнах світу, хоча воно виключає з розрахунку досить велику частину мігрантів⁸⁵.

За даними ООН, Україна входить до першої десятки країн-донорів [міжнародних мігрантів](#) у світі. У 2017 році за межами України проживало 5,9 млн українців,⁸⁶ включно з тими, хто емігрував з території України ще задовго до незалежності. Причому динаміка кількості українців за кордоном не відображає значних зрушень ще з 1990 року, коли становила 5,5 млн осіб.⁸⁷ Однак, ця оцінка не відбиває масштабних потоків короткострокової трудової міграції.

⁸³ UN Recommendations on Statistics of International Migration UN Department of Economic and Social Affairs, Statistics Division, Statistical Papers Series M No.No. 58, Rev.1, 1998.

⁸⁴ TRENDS IN INTERNATIONAL MIGRANT STOCK: THE 2017 REVISION. DOCUMENTATION

⁸⁵ Наприклад, особи, які приїжджають для виконання тимчасової роботи, не вважаються мігрантами, поки не спливе 12-місячний термін їх перебування в країні. Також можуть бути випадки, коли особа має статус резидента в декількох країнах – в одній країні її ще не вважають емігрантом, бо не минув термін у 12 місяців з дня її виїзду, а в іншій країні вона вже зареєструвалась як мігрант і отримала посвідку на проживання.

⁸⁶ <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatesgraphs.shtml?4g4>

⁸⁷ <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimates15.shtml>.

Цифри співвідносні із даними ОЕСР про емігрантів у 2010/11 роках: у країнах ОЕСР та інших вибраних країнах (для України наявні дані за 64 країнами призначення) жили 4,9 млн українців, з них лише третина (1,7 млн) – у країнах ОЕСР.

Більшість українських емігрантів за цією статистикою перебувають у пострадянських країнах: Росія, Казахстан, Білорусь, Узбекистан (і більшість іммігрантів в Україні також походять із пострадянських країн). Кількість українців у Польщі зменшилася з 439 тис. осіб у 1990 році до 237 тис. у 2015, попри очевидну тенденцію до поживлення міграції у цьому напрямку.

Від 2007 року у ЄС запроваджена гармонізована система збору інформації про міграційні потоки – дані про реєстрацію, видачу дозволів на проживання та роботу, кількість віз для іноземців тощо (ця інформація упорядковується та агрегується Євростатом). Система дає кращі можливості для аналізу оперативних даних і може використовуватись для формування міграційної політики. Дані про міграційні потоки, які збираються поза ЄС, на жаль, не є порівнюваними, бо методологічно відрізняються.

Зазвичай дані про іммігрантів, які збираються у країні перебування, є точнішими, ніж дані про емігрантів, оскільки особа має більше мотивації зареєструватися в країні перебування для працевлаштування та отримання послуг освіти чи охорони здоров'я, до того ж системи збору даних у країнах-реципієнтах часто є кращими⁸⁸. Емігранти не мають достатньої мотивації повідомляти державні установи про свій виїзд за межі країни. Часто у країнах-донорах мігрантів основним джерелом даних про міграційні потоки є дані вибіркового обстежень домогосподарств та результати опитувань, які не здатні дати повної картини, оскільки у вибірку можуть не потрапляти окремі групи мігрантів (наприклад, якщо домогосподарство виїхало за кордон у повному складі та/або за професійною ознакою; тенденція виїжджати всією сім'єю притаманна висококваліфікованим спеціалістам, а отже ця група може бути недопредставлена у дослідженнях).

Українська статистика

Всеукраїнський перепис населення проводився лише один раз – у 2001 році. Після того кількість населення вже 17 років рахується як виявлені тоді 48 457 тис. жителів території України, до яких щороку додається природній (народження та смертність) та офіційний міграційний (виїзд та в'їзд на постійне місце проживання) приріст, зафіксований Державною службою статистики.

Державна служба статистики України фіксує наявні адміністративні дані про зміни реєстрації місця проживання. За даними Держстату, кількість емігрантів, що виїжджали на постійне проживання за кордон щороку⁸⁹, протягом досліджуваного періоду поступово знижувалася від 40 тис. осіб у 2002 році до 14 тис. осіб у 2016 році. А міграційний приріст (із врахуванням виїзду) з 2005 року постійно був позитивний, оскільки на місце проживання в Україну прибувало в середньому вдвічі більше, ніж вибувало.⁹⁰ Це не співвідноситься із даними Державної прикордонної служби про виїзди громадян без повернення.

Державна служба зайнятості збирає дані щодо громадян України, працевлаштованих за кордоном за допомогою офіційних посередницьких агенцій. З 2013 по 2016 кількість щорічних працевлаштувань збільшилася з 60 до 79 тис. осіб. Зазвичай 20-30% таких працевлаштувань відбуваються на Кіпрі, також у ТОП-10 країн призначення входять Панама, Маршаллові Острови, Ліберія. Понад 30% – це робота на морському транспорті⁹¹.

⁸⁸ Raymer J. 2013. Measuring migration flows of international migration. Australian National University <https://wol.iza.org/articles/measuring-flows-of-international-migration/long>

⁸⁹ Дані щодо кількості та демографічних характеристик осіб, які змінили місце постійного проживання у межах України, прибули в Україну або вибули за її межі на постійне проживання. Кількість прибулих на місце проживання; кількість вибулих на місце проживання; міграційний приріст (скорочення) населення https://ukrstat.org/uk/metaopus/2014/0135003_2014.htm

⁹⁰ http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/ds/mr/mr_u/mr1215_u.html

⁹¹ Форма 1-ТМ, Державний центр зайнятості Міністерства праці і соціальної політики України

Державна міграційна служба видає дозволи громадянам України на виїзд за кордон на постійне місце проживання. У 2015 році було видано 11 тис. таких дозволів, у 2016 – більше 13 тис.⁹² Водночас у 2015 році в Україну з-за кордону повернулося 1,7 тис. громадян України, які попередньо отримали аналогічні дозволи. Проте, як зазначає Державна міграційна служба, «...значна кількість випадків виїзду громадян України на постійне місце проживання здійснюється без офіційних звернень до органів влади».

Міністерство закордонних справ України веде консульський облік громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном. Облік здійснюється українськими дипломатичними та консульськими установами за кордоном. У 2016 році на консульському обліку перебувало 460 695 осіб.⁹³

Водночас у своєму щорічному звіті Державна міграційна служба посилається на МЗС, зазначаючи, що міністерство у 2016 році нарахувало:

- «кількість громадян України, які мають за кордоном легальний статус перебування: 5 202 971;
- кількість громадян України, які мають за кордоном нелегальний статус перебування: 1 581 947...».

Джерело даних не вказано. Ці цифри є оцінками МЗС, що не базуються на офіційній документації.

Навіть при виїзді за кордон на легальних підставах загальноприйнятною є практика не повідомляти про свій виїзд відповідні органи в Україні.

Опитування

Масштабні опитування Держстату. У 2001 році на засадах додаткового модуля до щоквартального обстеження економічної активності населення було проведено обстеження "Життєві шляхи населення України". На основі опитування восьми областей та інформації з інших джерел обсяг зовнішньої трудової міграції по усій державі був оцінений у мінімум 1 млн осіб.⁹⁴

Тричі проводилися масштабні дослідження трудової міграції українців⁹⁵ шляхом включення модуля до загальнонаціонального обстеження економічної активності – за 2005-08 рр., 2010-12 рр. та 2015-17 рр. Обстеження має свої методологічні обмеження – не охоплює членів домогосподарств, які в повному складі виїхали за кордон і мешкають там вже протягом багатьох років, а також осіб, які виїхали працювати за кордон до 2005 р. (під час обстеження 2008 р.) або 2010 р. (під час обстеження 2012 р.) і відтоді не поверталися в Україну.

За найновішими даними, кількість українських громадян, які перебували за кордоном з метою заробітку впродовж 2015-17 рр., становила 1,3 млн осіб (порівняно з 1,2 млн осіб у 2010-12 рр.). Через методологічні обмеження реальні масштаби трудової міграції є більшими і з урахуванням додаткових факторів оцінювалися науковцями в 2,25 млн осіб у 2012 році⁹⁶.

⁹² <https://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf>

⁹³ Міграційний профіль України 2016, Державна міграційна служба України.
https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf

⁹⁴ Міграційні процеси в Україні: Сучасний стан і перспективи. МОМ та НАН України, 2007.

⁹⁵ Дослідження проводилися Державною службою статистики спільно з Інститутом демографії імені Птухи коштом міжнародних організацій (в т.ч. ЄС) та за міжнародно визнаною методологією. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm, розділ "Зовнішня трудова міграція населення України".

⁹⁶ Pozniak O. External Labour Migration In Ukraine As A Factor In Socio-Demographic And Economic Development. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.carim-east.eu/media/CARIM-East-2012-RR-14.pdf>

У 2014-15 рр. представництво Міжнародної організації з міграції в Україні, за фінансової підтримки уряду Канади, провело опитування домогосподарств щодо трудової міграції. Результати показали, що у досліджуваний період для здійснення трудової діяльності за кордоном перебували майже 700 тис. громадян України⁹⁷ – 423,8 тис. довгострокових трудових мігрантів і 264,4 тис. короткострокових. Ще 114,4 тис. осіб – трудові мігранти, що повернулися. Крім того, 310 тис. осіб виявили бажання емігрувати у найближчі 12 місяців: 117,3 тис. довгострокові, 192,6 тис. короткострокові. Це говорить про те, що можливе потенційне збільшення на 41% кількості міжнародних трудових мігрантів.

⁹⁷ Міграція як чинник розвитку в Україні. – К.: МОМ, 2016.
http://www.iom.org.ua/sites/default/files/mom_migraciya_yak_chynnyk_rozvytku_v_ukrayini.pdf

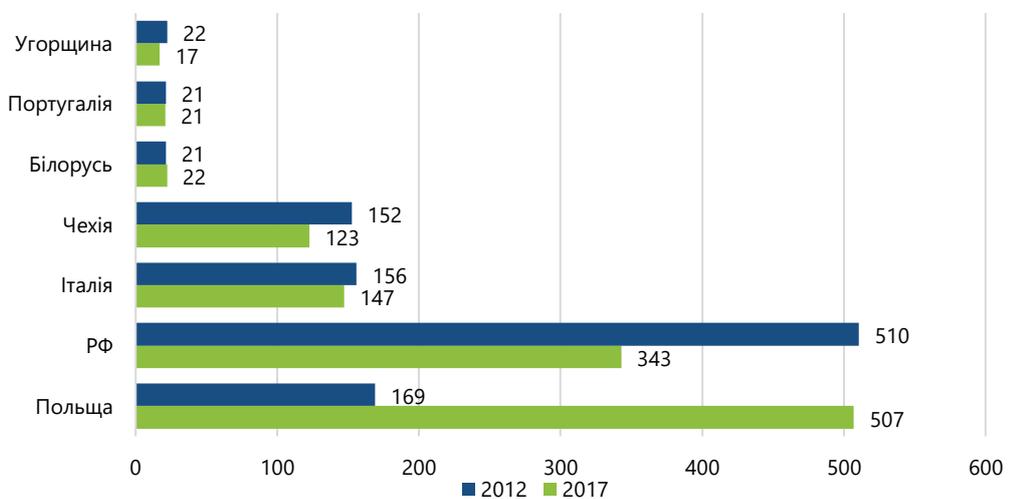

Додаток 2. Якісна структура зовнішньої трудової міграції з України

За напрямками

Найбільш популярними напрямками трудової міграції українців є дві сусідні країни з вищим рівнем оплати праці – Росія та Польща, де українці вочевидь відчують найменший мовний та культурний бар'єри. З початком агресії з боку Росії обсяги трудової міграції в російському напрямку скоротилися – якщо у 2012 році в РФ працювали 43% українських закордонних мігрантів, то у 2017 році їх частка зменшилася до 26%⁹⁸. Натомість пальму першості отримала Польща, на яку у 2017 році припадало майже 40% українських заробітчан (порівняно з 14% у 2012 році). Несприятлива економічна ситуація та воєнна агресія з боку Росії, а також брак робочої сили в Польщі спричинили масштабну міграційну хвилю з України до Польщі.

Рисунок 8. Напрямки зовнішньої трудової міграції українців у 2012 та 2017 рр., тис. осіб

Джерело: Держстат

Після Польщі та Росії за популярністю серед українських мігрантів ідуть Італія (11% всіх мігрантів) та Чехія (9,4%), далі Білорусь, США, Казахстан, Ізраїль, Угорщина, Португалія та Фінляндія. За даними Євростату, українці становили понад 6% іноземців із третіх країн на території Євросоюзу, у 2015-16 рр. на українців припадало близько половини всіх вперше виданих дозволів на роботу.

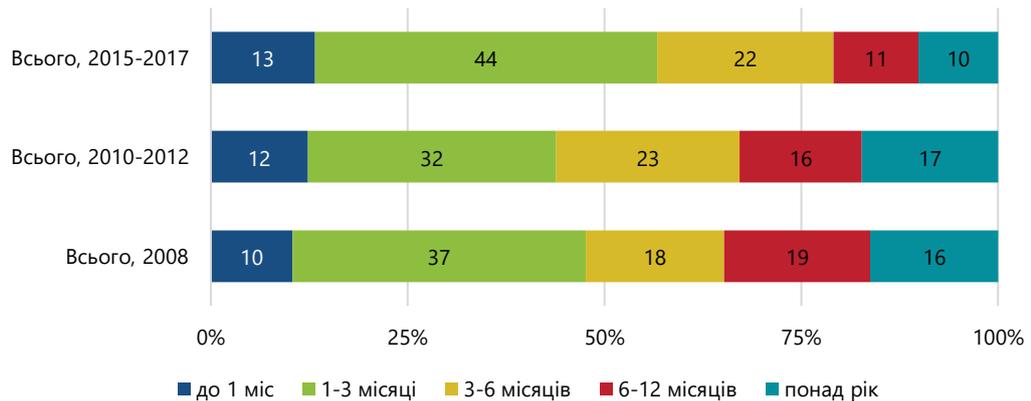
За строками та цілями

Більшість українських трудових мігрантів їдуть за кордон на короткі терміни – до 3 місяців. Якщо до 2013 року для короткострокових трудових мігрантів з України основною країною призначення була Росія, то у 2015-17 рр. короткострокові міграційні потоки переорієнтувалися у західному напрямку (зокрема до Польщі).

⁹⁸ Держстат, Зовнішня трудова міграція, 2015-2017, 2010-2012.
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

За обстеженням Держстату 2015-17 рр., 60% українських трудових мігрантів в Росії працювали не більше 3 місяців, і ще 22% – від 3-х місяців до півроку. Довгострокових мігрантів (більше 12 місяців перебування) у Росії поменшало: якщо у 2012 році таких було 8,7%, то у 2017-му їх частка зменшилась до 2,3%.⁹⁹ У Польщі частка мігрантів, які працювали до 3-х місяців, складала 70%, і ще 24% працювали від 3 до 6 місяців у 2015-17 рр.

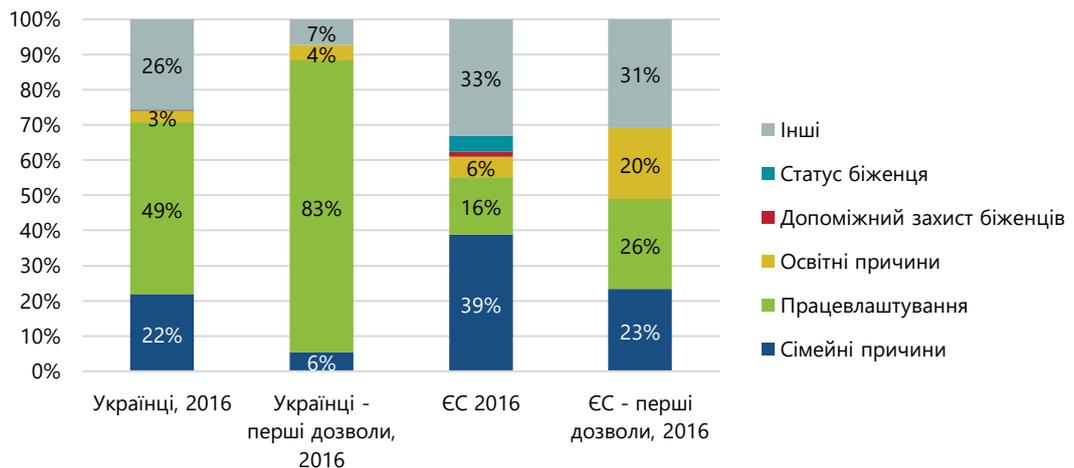
Рисунок 9. Українські трудові емігранти за тривалістю перебування під час останньої поїздки за кордон у різні періоди

Джерело: Держстат, розрахунки ЦЕС

Половина українців перебувають у ЄС з причин офіційного працевлаштування. Серед тих, що отримали дозволи на проживання минулого року, таких було 83%, тож вектор спрямований саме на трудову міграцію українців до ЄС. Загалом же з-посеред виданих нещодавно країнами Євросоюзу дозволів для громадян третіх країн – чверть складають саме дозволи на працевлаштування.

Рисунок 10. Наявні та видані протягом року дозволи на проживання (короткострокові і довгострокові) у ЄС на кінець року, структура за причинами

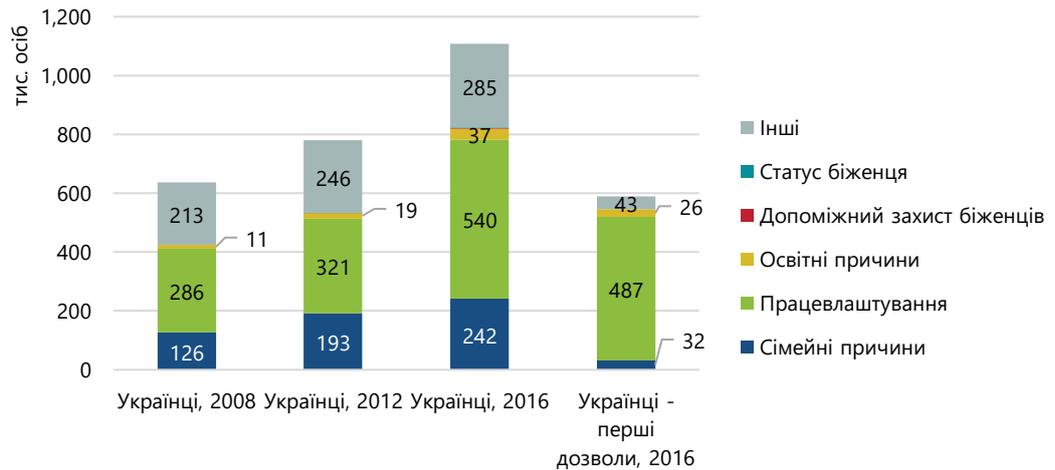
Джерело: Евростат

⁹⁹ Держстат, Зовнішня трудова міграція, 2015-2017, 2010-2012.
http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

Українці у 2016 році мали 1,1 млн дозволів на проживання у ЄС – 6% від усіх дозволів, виданих жителям третіх країн. Українці є групою мігрантів, що найшвидше росте у ЄС. Стрімке зростання з 2010 року (на 400 тис. дозволів) на майже дві третини забезпечене короткостроковими трудовими мігрантами. За 2016 рік українцям було видано майже 600 тис. таких дозволів – 18% від всіх виданих жителям третіх країн. 487 тис. із цих дозволів видані українцям саме з ціллю працевлаштування.

Рисунок 11. Наявні та видані протягом року нові¹⁰⁰ дозволи на проживання (короткострокові і довгострокові) на кінець року, структура за причинами

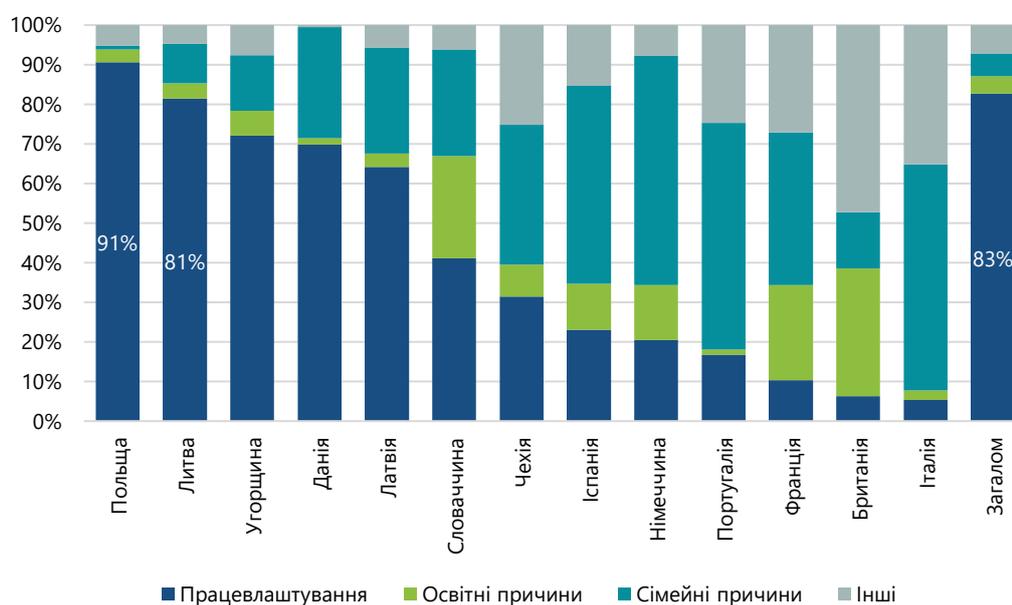
Джерело: Євростат

До Італії українці зараз переважно їдуть з метою возз'єднання сім'ї (див. Рисунок 11), на відміну від 2008 року, коли 76% мігрантів їхали туди з метою працевлаштування. Схожа тенденція, але не настільки яскрава, простежується і з мігрантами до Португалії, Німеччини, Чехії.

52% українських трудових мігрантів в ЄС мають короткострокові дозволи на перебування – до одного року (загалом серед дозволів для третіх країн – 20%). І ті дозволи, що видаються зараз, – майже всі короткострокові (86% – загалом для українців, 92% – серед трудових дозволів). Загалом працівники-мігранти, які прямують до сусідніх країн (Росія, Білорусь, Польща, Чеська Республіка, Угорщина), орієнтовані на періодичні короткі поїздки, тоді як особи, які виїжджають до країн Південної та Західної Європи, зазвичай залишаються там працювати на тривалий термін (більше року).

¹⁰⁰ Новий дозвіл на проживання – це дозвіл, виданий особі вперше. Дозвіл на проживання розглядається як новий дозвіл також, якщо проміжок часу між закінченням строку дії попереднього дозволу та початком дії нового дозволу становить більше 6 місяців, незалежно від року видачі дозволу.

Рисунок 12. Видані громадянам України протягом 2016 року нові дозволи на проживання (короткострокові і довгострокові), структура за причинами

Джерело: Евростат

Тимчасом як еміграція до ЄС та Росії переважно орієнтована на працевлаштування, основною причиною еміграції до «Нового світу» (Австралії, Канади, Нової Зеландії та США) є возз'єднання сім'ї та виїзд на постійне проживання – 40%¹⁰¹. Працевлаштування є причиною виїзду для 21% осіб, стільки ж виїжджають з метою навчання.

За віком та статтю

Середній вік українських трудових емігрантів у 2012 році становив 37 років. Загалом за останні п'ять років міграційний потік до країн ЄС став молодшим, здебільшого за рахунок молоді, яка поїхала на навчання, і, меншою мірою, за рахунок дітей, яких довгострокові мігранти везуть із собою. Наприклад, у Польщі до 2013 року 48% працівників з України були особами більше 45 років, а у 2014-15 рр. частка цієї вікової групи скоротилась до 18%, а відсоток молоді від 18 до 25 років зріс від 14% до 39% з 2013-го до 2015 року.

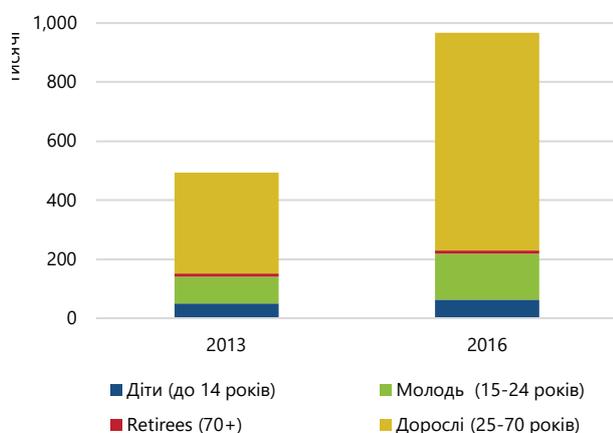
Загалом серед українців, які проживають за кордоном, переважають особи працездатного віку (у віці 25-64) – 66,4% і 25,3% - старші 65 років¹⁰².

¹⁰¹ Таких осіб у ході дослідження 2010-12 рр. було опитано лише 150, тому результати можуть бути не настільки точними, як загалом.

¹⁰² http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/connecting-with-emigrants/ukraine_9789264239845-101-en#page1

Рисунок 13. Кількість дозволів на проживання, виданих українцям в ЄС за віковими групами

Джерело: Евростат

Рисунок 14. Вікова структура українських трудових мігрантів

Джерело: МОМ, 2015

Серед трудових мігрантів у 2015-17 рр. переважали чоловіки (70%) у всіх країнах-реципієнтах, окрім Італії, де 71% українських мігрантів – жінки, що пов'язано зі специфікою роботи в цій країні (здебільшого це робота в домогосподарствах).¹⁰³ Згідно з результатами обстеження з питань міграції, проведеного Міжнародною організацією праці (МОП) у 2013 році, у віковій групі 25-29 років більшість (у 4,3 рази більше) становили чоловіки, тимчасом як жінки переважали у віковій категорії 60-70 років (у 6,8 разів більше).¹⁰⁴

За регіоном походження

Більшість українських трудових емігрантів походять із Західної України. За опитуванням Держстату, у 2015-17 роках таких було 70%, а у 2010-12 – 72%. Тобто структура не значно змінюється. Водночас, з 2014 року Банк Польщі відзначає істотне збільшення припливу іммігрантів зі Східної України, які постраждали від прямих військових дій, а також із районів, що знаходяться під загрозою поширення війни. Частка іммігрантів із східних та південних регіонів України¹⁰⁵ до 2013 року становила лише 6,3%, а з 2014 року склала 28,4%. Співставлення даних із цих двох досліджень побіжно свідчить про переорієнтацію частини мігрантів Сходу із Росії до Польщі.

Ще одна зміна – до 2013 року 80% емігрантів до Польщі походили з сіл та невеликих міст, а серед тих, що мігрували після 2014 року, таких уже було 49%. Більша половина емігрантів походила з великих міст. За обстеженням Держстату, також спостерігаються зрушення у структурі походження мігрантів в сторону міських жителів.

¹⁰³ Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – Держстат, 2017.

¹⁰⁴ ПРОГРАМА ГІДНОЇ ПРАЦІ МОП ДЛЯ УКРАЇНИ – ILO http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_470684.pdf

¹⁰⁵ НПБ перераховує Одеську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську, Запорізьку, Харківську, Донецьку, Луганську області, також Крим.

За рівнем освіти

Трудові мігранти загалом менш освічені, ніж зайняте населення України. За опитуваннями Держстату, лише 16% емігрантів мали вищу освіту у 2015-17 рр. (у 2012-му таких мігрантів було трохи менше – 15,3%)¹⁰⁶, тимчасом як в Україні вищу освіту мали 48% зайнятого населення. Втім, за даними опитування МОМ, вищу освіту у 2015 році мали 37% трудових мігрантів, що значно відрізняється від даних Держстату. Зазвичай український трудовий мігрант має або професійно-технічну або середню освіту (таких 67%), принаймні така ситуація у країнах – найбільших реципієнтах (Польщі, Росії, Італії). Разом з тим, 36% респондентів вказували, що мають вищу кваліфікацію, ніж потребувала їх робота за кордоном. Утім, у 2017 році серед мігрантів до таких країн, як США, Ізраїль, Німеччина та Фінляндія, частка мігрантів з вищою освітою варіювала в межах 30-53%.

Серед українців, які жили у країнах ОЕСР між 2000 і 2010 роками, частка українців з вищою освітою зросла з 36% до 41,6%.¹⁰⁷ Причому серед українських емігрантів у Ізраїлі 64,3% мали вищу освіту, у США – 53,5%, Німеччині – 41,7%. Половина високоосвічених емігрантів працювала на низько- та середньокваліфікованих роботах.

За сферами зайнятості

Найбільш поширеною сферою зайнятості українців за кордоном є будівництво, хоча частка зайнятих у цьому секторі поступово зменшується (з 52% у 2008 році до 39% у 2017). На будівельних та ремонтних роботах працювало 55% чоловіків, переважно в Росії та Чеській Республіці. У Польщі все більший відсоток українських мігрантів працює на будівництві (35% від працевлаштованих у Польщі українців у 2017 році, порівняно з 15% у 2012-му).

На другому місці робота у домогосподарствах (догляд за дітьми, літніми людьми та хворими, прибирання, ведення домашнього господарства тощо) – у цій сфері задіяно 16,4 % українських трудових мігрантів (серед жінок – 42%). В Італії 63% всіх українців працювали в домогосподарствах.

Задіяність українських мігрантів у інших сферах, як-от сільське господарство, промисловість, торгівля та сфера послуг, зросла останніми роками здебільшого за рахунок змін у структурі зайнятості у Польщі.

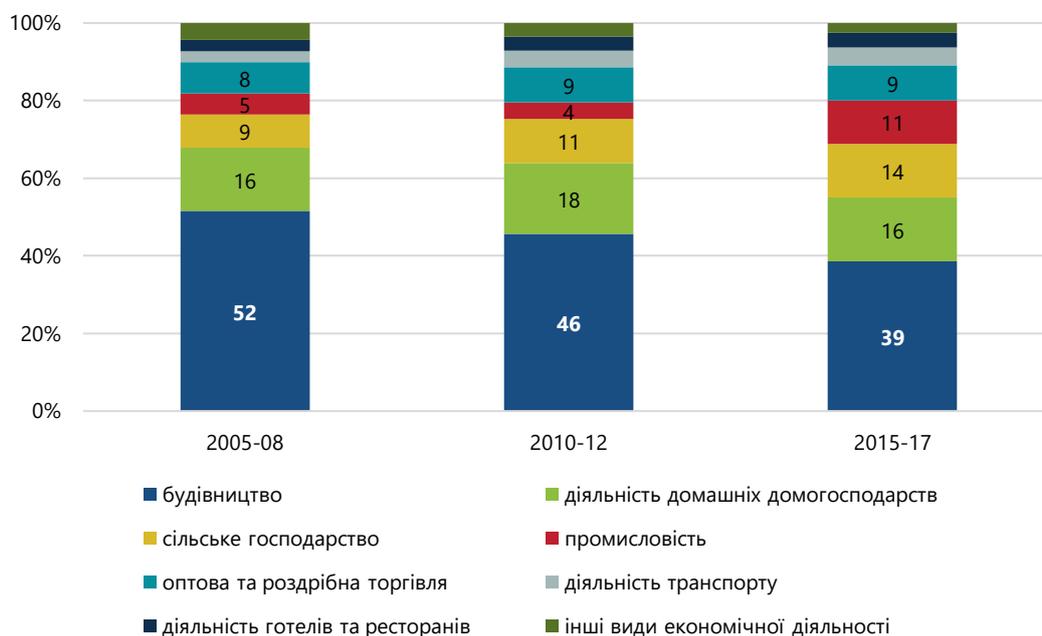
Достовірних інтегрованих даних про обсяги та напрямки міграції в останні роки висококваліфікованих працівників з України бракує, втім окремі дані свідчать про збільшення потоку висококваліфікованих мігрантів за межі України. За даними Євростату, кількість вперше виданих дозволів на роботу висококваліфікованим фахівцям зросла майже вдвічі за 2015-16 рр. порівняно з 2012-13 рр., хоча в абсолютному вимірі кількість дозволів не перевищила 1200 на рік. Серед висококваліфікованих мігрантів з України є лікарі, інженери та програмісти.

¹⁰⁶ Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – Держстат, 2017.

¹⁰⁷ http://www.keepeek.com/Digital-Asset-Management/oecd/social-issues-migration-health/connecting-with-emigrants/ukraine_9789264239845-101-en#page1

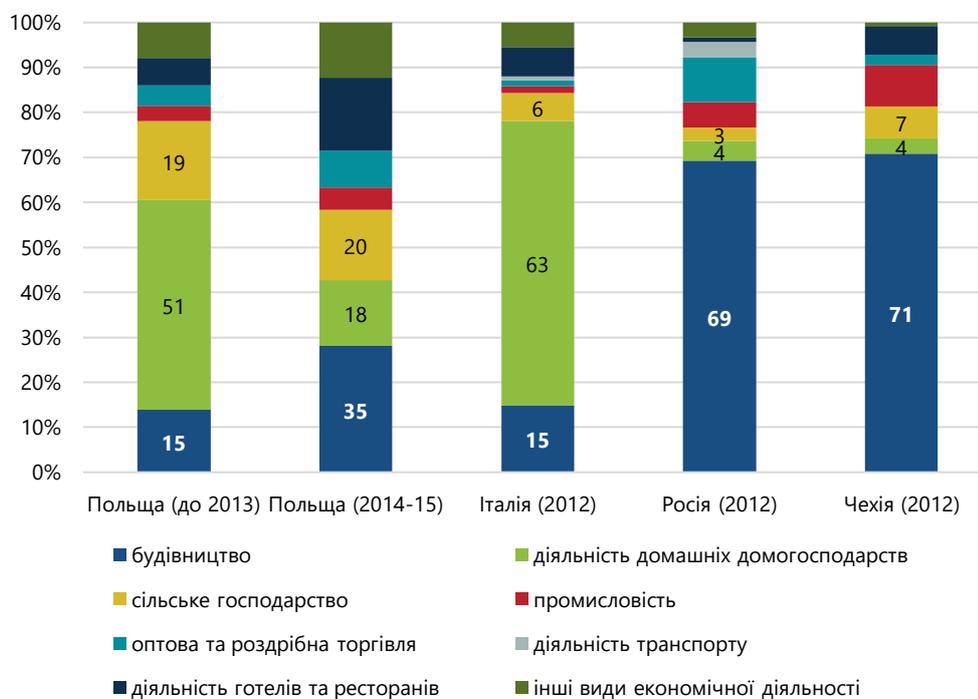

Рисунок 15. Динаміка структури зайнятості українських мігрантів за секторами економіки, %

Джерело: Держстат

Рисунок 16. Структура зайнятості українських мігрантів за секторами економіки у різних країнах, %

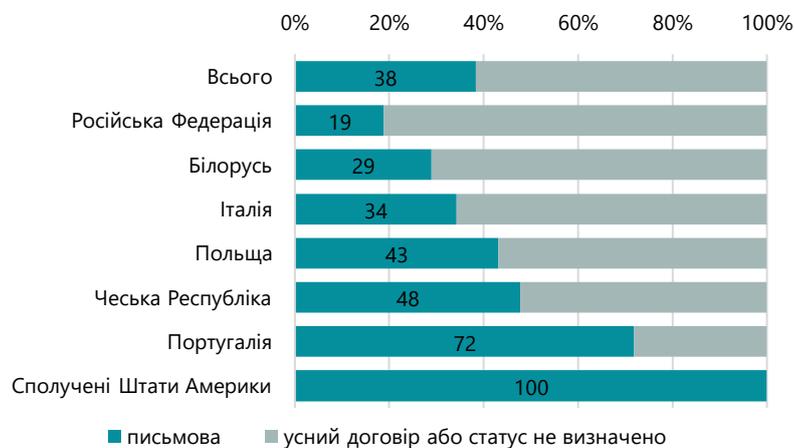
Джерело: Держстат, Національний банк Польщі, оцінки ЦЕС

За умовами праці

Умови праці українських трудових мігрантів є причиною для занепокоєння через невисокий рівень формалізації трудових відносин і соціального захисту та більш тривалий робочий тиждень. Згідно з результатами обстеження 2015-17 рр., лише 38% трудових мігрантів мали письмовий трудовий договір з іноземними роботодавцями (частка таких працівників з 2012 року залишилась незмінною). Ця проблема є особливо серйозною у країнах-сусідах України. У Росії тільки 19% мігрантів формалізували свої домовленості про роботу у письмовому вигляді у 2015-17 рр. (зменшення порівняно з 2010-12 роками, коли таких працівників було 29%). Натомість у Польщі порівняно з 2012 роком умови праці українських мігрантів стали більш формалізованими – у 2015-17 рр. 43% українців у Польщі уклали письмовий трудовий договір (у 2012-му таких було лише 11,7%). У Чехії та Португалії письмові трудові договори підписала більшість українських мігрантів (відповідно 50,1% та 71,9%).

Рисунок 17. Розподіл трудових мігрантів за формою трудового договору у 2015-17 рр., %

Джерело: Держстат

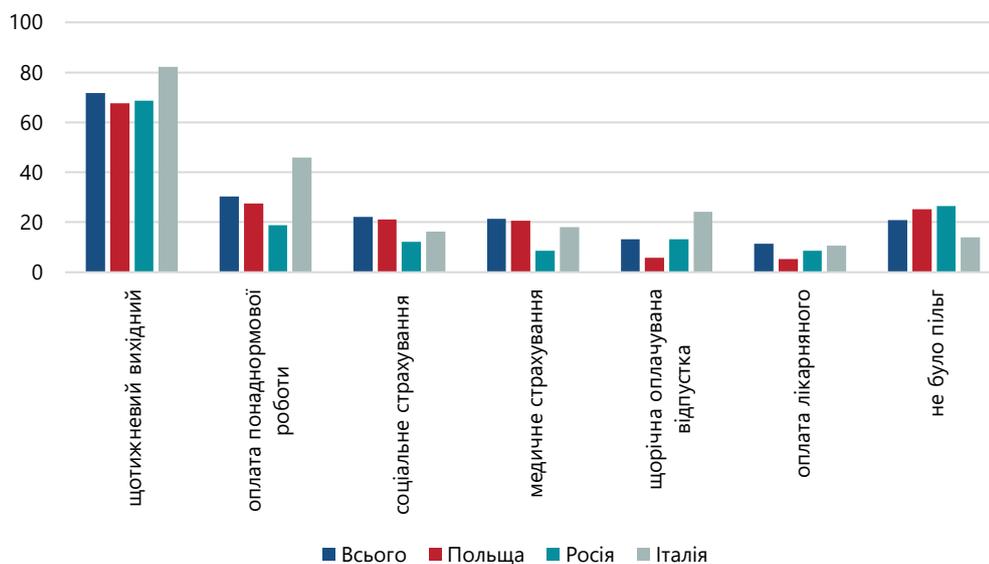
Особливо вразливими до порушень трудових прав є ті трудові мігранти, які працюють домашніми працівниками (18,3% трудових мігрантів були зайняті у домашніх господарствах у 2013 році). Ця категорія українських мігрантів (переважно жінки) рідко формалізує свої трудові відносини (у 16,5% випадків) у письмовій формі.

За результатами обстеження Держстату, у 2015-17 рр. близько 30% українських мігрантів працювали за кордоном нелегально (без належних правових підстав). Найчастіше нелегальний статус мали українські мігранти у Португалії, Угорщині, Білорусі та Ізраїлі. У Росії та Польщі, найбільших країнах-реципієнтах українських мігрантів, частка нелегальних працівників була на середньому рівні (близько 30%) у 2015-17 рр. Втім, у Польщі українські мігранти почали більш активно легалізуватися порівняно з 2012 роком. У 2015-17 рр. 65% українських працівників у Польщі мали дозволи на проживання та роботу (у 2012 році таких було лише 51%)¹⁰⁸.

¹⁰⁸ Зовнішня трудова міграція населення України (за результатами модульного вибіркового обстеження). Статистичний бюлетень. – Держстат, 2017.

Українські працівники за кордоном зазвичай працюють більше годин на тиждень, ніж у середньому місцеве населення, та є менш соціально захищеними. У 2015-17 рр. лише 15,7% мігрантів мали робочий тиждень 40 годин або менше, переважна їх більшість працювали 41-60 годин на тиждень (65,5%), і ще 17% мали робочий тиждень тривалістю 61-80 год. Близько 70% мігрантів мали щотижневий вихідний день, менше 20% мали медичне та соціальне страхування, щорічна оплачувана відпустка та оплата лікарняних – це більш рідкісні випадки (менш ніж 15% мігрантів мали такі умови праці). Такий низький рівень соціального захисту здебільшого відображає короткостроковий та тимчасовий характер роботи великої частки мігрантів, що свідчить про те, що значна частина зовнішньої міграції має поворотний характер.

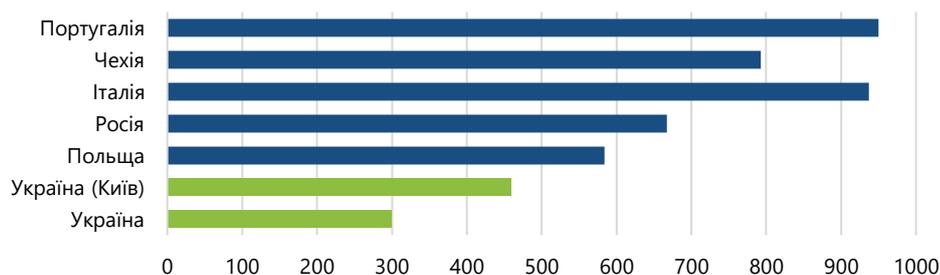
Рисунок 18. Частка трудових мігрантів з відповідним рівнем соціального захисту у основних країнах-реципієнтах, 2015-17 рр.

Джерело: Держстат

За результатами обстеження Держстату, у 2015-17 рр. в середньому український трудовий мігрант заробляв у щомісячному еквіваленті 722 дол. США, при цьому 38% заробітчан отримували до 500 дол. США на місяць, а для 49% мігрантів заробіток був в межах від 500-1000 дол. США на місяць. У Польщі більше половини українських працівників отримували щомісячно менше 500 дол. США, а в Росії заробіток 54% мігрантів був у межах від 500-1000 дол. США на місяць. В Чехії та Італії працівників, які потрапляли в останню категорію (від 500 до 1000 дол. США на місяць), було близько 70%.

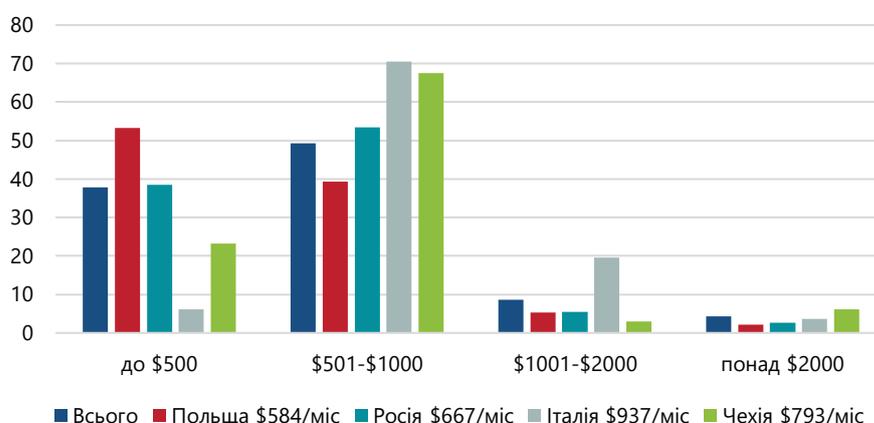
Рисунок 19. Середньомісячний заробіток українця за кордоном та в Україні у 2015-17 роках, дол. США

Джерело: Держстат, дані за Україною станом на 4 квартал 2017

Рисунок 20. Розподіл працівників за розмірами щомісячного заробітку у основних країнах-реципієнтах, %

Джерело: Держстат, ЦЕС

За намірами

Більшість українців не схильні залишати країну, щоб змінити місце проживання. За результатами опитування Інституту Горшеніна, у 2016 році понад 68% українців хотіли жити в Україні і не розглядали можливість виїзду на постійне місце проживання за кордон. За опитуванням Research&Branding Group, у грудні 2016 року 34% населення були готові назавжди покинути Україну, тоді як 55% українців сказали, що не хотіли би кудись їхати. Найбільш сильні емігрантські настрої серед молоді: 55% українців до 30 років готові покинути країну.

Головними причинами можливої еміграції в грудні 2016-го українці назвали пропозицію прибуткової роботи (28%) і збройний конфлікт (27%). Далі йдуть економічні проблеми в країні (19%) і сімейні обставини (18%). Серед спеціалістів інформаційних технологій, які мігрували з України, найбільш значущим фактором була безпека¹⁰⁹.

Варто відзначити, що 60% трудових мігрантів хочуть повернутися в Україну. Але цей відсоток менший серед молоді до 30 років, як відзначається в дослідженні Міжнародної організації з міграції.

¹⁰⁹ За даними опитування dou.ua (2017)

Додаток 3. Міграційні процеси та політика у сфері міграції в Молдові

Загальний огляд міграційних процесів

Згідно з даними перепису населення 2014 року, населення Молдови скоротилось на 13% порівняно з попереднім переписом 2004 року. На дату першого перепису тимчасово виїхали за кордон на різний період 273 тисячі осіб (8%).¹¹⁰ Офіційні дані щодо міграції та осіб, які перебувають за кордоном, надані Національним бюро статистики, можна вважати заниженими через наявність у багатьох громадян Молдови румунських, болгарських, українських та російських паспортів.

За більш актуальними даними прикордонної поліції (від 31 грудня 2015 року), число громадян Молдови, що перебували за кордоном, склало 753 800 осіб, з яких близько 20 000 були відсутніми 12 місяців і більше. За період 2013-2017 рр. 583,5 тис. громадян виїхали з Молдови і не повернулись.¹¹¹ Отже, тимчасова міграція залишається основною формою еміграції молдаван. Серед мігрантів переважає економічно активне населення: віком до 30 років (38%), а також від 30 до 39 років (23,1%). Кількість економічно активного населення зменшується в середньому на 2% на рік. Більшість мігрантів – жінки (63%). Територіально більшість (70-75%) походить з сільської місцевості. З кінця 1990-х років міграція з Молдови мала два основні напрями: СНД, особливо Росія (понад 55% мігрантів у 2016 році), а також Західна Європа, особливо Італія (близько 15%). Починаючи з 2014 року частка емігрантів, що їдуть до Росії, поступово зменшується, переважно за рахунок країн, частка яких у загальному обсязі статистично незначна.¹¹²

Вплив грошових переказів емігрантів

Обсяг грошових переказів, що пересилають емігранти, становить у різні роки від 23% до 30% ВВП країни. Частка в євро і доларах зростає (за даними Національного банку Молдови, ріст з 34% до 46% для євро і з 25% до 28% для доларів)¹¹³ і корелює зі збільшенням міграції до країн ЄС і падінням – до Росії. Проте приплив переказів може припинитись, коли родини мігрантів возз'єднаються за кордоном.

Донедавна ці перекази розглядались владою як засіб боротьби з бідністю і пом'якшення соціальних конфліктів у країні (тому дотепер немає даних щодо регіональної структури переказів), однак вже зараз через цей феномен спостерігаються диспропорції в економіці і більше розшарування населення. 79% емігрантів регулярно здійснюють переказ коштів своїм родинам – близько 60% власного доходу. Здебільшого кошти йдуть на поточне споживання, медичні послуги та освіту. Середній розмір однієї інвестиції у 2014 році, зробленої одним мігрантом у Молдові, складає 1425 євро¹¹⁴. 80% інвестицій спрямовуються на побудову і ремонт житла, і тільки 20% – на бізнес (переважно сільське господарство, сфера послуг і торгівля).

¹¹⁰ <http://www.statistica.md/pageview.php?l=ru&id=2359&idc=295>

¹¹¹ <https://point.md/ru/novosti/obschestvo/pogranichnaia-politsiia-opublikovala-dannye-po-migratsii-iz-moldovy>

¹¹² "DRIVING INNOVATION IN CIRCULAR MIGRATION. Migration and Development in Moldova", October, 2014, <https://goo.gl/iMFtYx>

¹¹³ <http://www.bnm.md/bdi/pages/reports/dbp/DBP14.xhtml?id=o&lang=ru>

¹¹⁴ За даними дослідження "DRIVING INNOVATION IN CIRCULAR MIGRATION. Migration and Development in Moldova", October, 2014, <https://goo.gl/iMFtYx>

За оцінками експертів¹¹⁵, близько 80% нового житла, набутого у власність до 2009 року, було придбане саме мігрантами для себе і своїх родин. Тож мігранти впливали на ринок житлової нерухомості з двох боків: з одного, стимулюючи попит, з іншого – впливаючи на зростання цін і доступність житла для мешканців країни, у родинях яких немає трудових мігрантів.

Політики щодо міграції

Стимулювання підприємницької ініціативи серед членів сімей мігрантів. Згідно з даними дослідження «Інновації в області циркулярної міграції», проведеного NEXUS Moldova в 2012 році¹¹⁶, в разі повернення додому мігранти робитимуть інвестиції, в тому числі в сільське господарство (25%), за місцем попереднього проживання в Молдові (72%). Саме тому бізнес-проекти програм стимулювання інвестування розташовуються переважно в сільській місцевості і в столиці.

Держава намагається стимулювати підприємницьку ініціативу серед членів сімей емігрантів, залучаючи кошти ЄС та міжнародних організацій. Одна з таких організацій – Hilfswerk Austria în Moldova – реалізовувала проект підтримки підприємництва з 2011 по 2014 рік з бюджетом у 625 тис. євро (кошти ЄС), з яких 100 тис. євро було спрямовано на гранти для 7 підприємців (відібраних із 33 претендентів, які мали ідею або діючий бізнес).¹¹⁷

Співфінансування державою заснування бізнесу мігрантами (грант становить 50% фінансування) “PARE 1+1”. Програма залучення грошових переказів в економіку “PARE 1+1” була передбачена для мігрантів, які хочуть відкрити свій бізнес у Молдові.¹¹⁸ Суть її полягає в тому, що кожен вкладений лей держава зобов'язується компенсувати 1:1. Так, на кінець грудня 2016 року за програмою доступ до грантів отримали 900 підприємств. Сума безоплатного фінансування склала 158,77 млн лей (9,4 млн євро). Натомість щодо загальної суми переказів емігрантів до Молдови це становить менше 1%. За даними статистики Організації з розвитку малих і середніх підприємств (ODIMM), 52% підприємств створені в сільському господарстві, 26% – у переробній промисловості і 22% – у сфері надання послуг. При цьому велика частина (85%) підприємств працюють у сільській місцевості, а решта – в муніципалітеті Кишинів.¹¹⁹

Залучення діаспори до фінансування інфраструктурних проектів у місцевостях їх походження є результативною діяльністю для місцевих громад. Проекти адмініструються спільнотами місцевих мешканців, що підвищує довіру. Прикладом успішного залучення діаспори є кампанія «З любов'ю до батьківщини», що передбачає участь емігрантів, які є уродженцями певних місцевостей, у розвитку інфраструктури своєї малої батьківщини. На першому етапі понад 4000 мігрантів фінансово допомогли в реалізації 23 інфраструктурних проектів, що адмініструвались місцевими спільнотами, загальною вартістю 775 000 доларів. Їх внесок склав 118 000 доларів. Планується другий етап і 15 проектів.¹²⁰

¹¹⁵ <http://www.gazda.md/forum/13-86-1--->

¹¹⁶ “DRIVING INNOVATION IN CIRCULAR MIGRATION. Migration and Development in Moldova”, October, 2014, <https://goo.gl/iMFtYx>

¹¹⁷ <http://www.hilfswerk-austria.md/eng/migratie/>

¹¹⁸ <http://mybusiness.md/ru/press-relizy/item/6617-25-novykh-benefitsiarov-programmy-pare-1-1-poluchat-granty-na-summu-5-85-millionov-levv>

¹¹⁹ <https://www.viza.md/ru/node/28178>

¹²⁰ “DRIVING INNOVATION IN CIRCULAR MIGRATION. Migration and Development in Moldova”, October, 2014, <https://goo.gl/iMFtYx>

Освіта та тренінги в рамках проектів іноземних програм та фондів з боку Агенції зайнятості (працевлаштовуються близько 70% учасників, стимулюється ініціатива до заснування власного бізнесу). Однак основною аудиторією таких тренінгів не є потенційні мігранти, а також вони не впливають на бажання людей поліпшити соціально-економічний статус шляхом еміграції.

Політика утримання молоді: програма будівництва доступного житла була успішною в 2006-2008 роках; перспективи нового квазі-іпотечного механізму неясні. Попередня подібна програма "Доступне житло" була запущена в 2006 р. і діяла 2 роки, припинена достроково.¹²¹ Це був масштабний проект будівництва соціального житла по всій республіці. Вартість 1 кв. м. у цих квартирах з урахуванням всіх виплат за кредитом становила 240-310 євро, залежно від розташування. Завдяки програмі "Доступне житло" свої житлові проблеми змогли вирішити майже 9 тисяч сімей. Програма будівництва соціального житла була провалена через те, що ринкова вартість житла була в 2-3 рази вищою. З 2018 року уряд запускає нову квазі-іпотечну програму під назвою "Prima casa" (Перший дім)¹²². Експерти схильні вважати, що вона не буде дієвою через високий перший внесок і велику відсоткову ставку, що обмежить коло її учасників середнім класом.

Загалом політика протидії еміграції в Молдові перебуває в зародковому стані, частково просувається ЄС і європейськими неурядовими організаціями. Політика активного залучення на ринок праці загалом спрямована на тих громадян, які не є потенційними емігрантами. Будівництво дешевого житла для молоді не буде мати серйозного впливу на міграційні процеси. В сфері роботи з діаспорою Молдова робить перші кроки. Одними з головних стали програми співфінансування бізнесу сімей мігрантів у Молдові і залучення членів діаспори до розвитку місцевих громад. Державній міграційній політиці бракує цілісності, масовості і спрямування на основні причини еміграції.

¹²¹ <https://noi.md/ru/analitika/prima-casa-razumno-no-nepodiyomno>

¹²² http://lex.md/acte/Prima_Casa.html

Глосарій

Біженець – це людина, яка втікає, перетинаючи кордон, від збройного конфлікту чи переслідування (через політичні переконання, расу, релігію, національність, належність до певної соціальної групи), і щодо якої визнано необхідність міжнародного захисту, оскільки їй надто небезпечно повертатися додому. Біженці захищені відповідно до міжнародного права конвенцією 1951 року про статус біженців, яка дає визначення поняття «біженець» і встановлює їхні основні права. Визнаним біженцями надають доступ до соціального житла та соціальних допомог, а також допомагають знайти роботу та інтегруватися в суспільство.

Вимушений мігрант/переселенець – особа, що перебуває далеко від дому з причин, що включають примус, загрозу життю та життєдіяльності; це можуть бути природні чи техногенні причини. Якщо такі особи перемістилися в інший регіон країни, вони називаються *внутрішньо переміщеними особами (ВПО)*. Якщо ВПО перетнули національний кордон, вони можуть бути названі *особами, що шукають притулку*, доки їм не надано легальний статус *біженця* приймаючою країною або агенцією ООН з питань біженців (УВКБ ООН, UNHCR). УВКБ ООН нараховує близько 66 мільйонів вимушених переселенців (і ВПО в тому числі) в усьому світі¹²³.

«Відтік мізків» – еміграція освічених і талановитих людей з країни походження в іншу країну.

Внутрішньо переміщена особа (ВПО) – особа, що вимушено мігрувала в межах власної країни. Цей рух може бути зумовлений різноманітними причинами, включаючи природні або техногенні катастрофи, збройні конфлікти або ситуації повсюдних проявів насильства.

Довгострокова міграція – переміщення з однієї країни в іншу із строком перебування в приймаючій країні рік і більше.

Економічний мігрант – людина, що мігрувала через економічні причини: з метою пошуку роботи та/або більш забезпеченого життя. Включає переважно *трудомих мігрантів*, а також осіб, які намагаються в'їхати в країну з економічних мотивів без законного дозволу та/або використовуючи процедури надання притулку.

Короткострокова міграція – переміщення з однієї країни в іншу із строком перебування в приймаючій країні не більше року. За методологією ООН – від 3 до 12 місяців.

Країна-донор – країна походження мігранта/мігрантів.

Країна-реципієнт, або приймаюча країна – країна призначення мігранта/мігрантів. У випадку повернення чи репатріації такою країною стає країна походження мігранта.

Людський капітал – знання, навички, соціальні та особисті ознаки, що визначають здатність виконувати роботу, виробляючи економічну цінність. Концепція людського капіталу визнає, що не вся *праця* є рівною, а якість працівників може бути покращена шляхом інвестування в них; освіта, досвід та вміння працівників мають економічну цінність для роботодавців та для економіки загалом.

Маятникова, або циркулярна міграція (англ. circular) – тип короткострокової трудової міграції, коли особа регулярно виїжджає з метою працевлаштування за межі регіону свого проживання, але без зміни місця проживання. «Маятникова» міграція в контексті внутрішньодержавних переміщень вживається ще у значенні щоденних поїздок на місце роботи чи навчання до сусіднього міста; хоча ближчим відповідником до оригінального терміну тут є «човникова» міграція (shuttle migration).

¹²³ <http://www.unhcr.org/en-ie/figures-at-a-glance.html>

Мігрант – це особа, яка переміщується з однієї країни в іншу або в іншу місцевість у межах своєї країни. За методологією ООН, **міжнародний мігрант** – це особа, яка виїхала за межі країни свого народження або громадянства понад 12 місяців тому.

Міжнародний трудовий мігрант – людина, яка хоче займатися, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є.¹²⁴ Відповідно до Європейської конвенції про правовий статус трудових мігрантів, термін «*трудоий мігрант*» означає громадянина Договірної Сторони, якому інша Договірна Сторона дозволила перебувати на її території для здійснення оплачуваної роботи.

«Нарощування м'язів» – вигода, отримана країною-реципієнтом у результаті імміграції висококваліфікованих працівників.

Особа, що шукає притулку – особа, що вимушено мігрувала зі своєї країни та чекає рішення щодо визнання її *біженцем* у приймаючій країні. Держави несуть міжнародне зобов'язання розглядати заяви про надання притулку, а не негайно повертати шукачів притулку країнам, з яких вони втекли. У Конвенції про статус біженців зазначається, що слід забезпечувати їм гідне та безпечне життя під час розгляду їхніх заяв. Не кожен шукач притулку буде остаточно визнаний *біженцем*, але кожен *біженець* спочатку є шукачем притулку.

Перекази емігрантів (англ. remittances) – гроші, зароблені або набуті різними шляхами мігрантами, які вони передають до країни свого походження.

Праця – фізичні та розумові таланти і зусилля людей, застосовані при виробленні товарів та послуг.

Продуктивність праці – вимірює кількість товарів і послуг, вироблених за одиницю (годину) праці; часто продуктивність праці подається як обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП), вироблений за годину праці одного працівника. Зростання продуктивності праці залежить від трьох основних факторів: інвестиції в фізичний капітал, нові технології та *людський капітал*.

Сезонна трудова міграція – міграція, пов'язана з роботою, що за своїм характером залежить від сезонних умов і виконується лише протягом частини року.

Тимчасова міграція – міграція з конкретною мотивацією та/або метою, після досягнення якої мігрант має намір повернутися до країни походження (наприклад, робота за строковим контрактом в іншій країні).

Трудова міграція – переміщення особи з метою працевлаштування, що супроводжується перетинанням державного кордону (зовнішня трудова міграція) або меж адміністративно-територіальних одиниць країни (внутрішня трудова міграція).

Трудоий мігрант – див. *міжнародний трудоий мігрант*.

Використано: [MOM](#); УВКБ ООН; Amnesty International; Economics: principles, problems, and policies / Campbell R. McConnell, Stanley L. Brue.– 17th ed.

¹²⁴ Usher E. Migration and labour. In: Usher E, editor. Essentials of migration management: a guide for policy makers and practitioners. Geneva: United Nations Publications; 2004.

